

III.
M. 40626,
h.

40.626. III. M. h.

Narodna knjižnica.

1. snopič.

Valentina Vodnika
IZBRANI SPISI

I. del.

V Ljubljani, 1919.

Natisnila in založila Zvezna tiskarna.

Dolg. izv. 9. I. 49.

VALENTINA VODNIKA
IZBRANI SPISI.

V LJUBLJANI, 1919.

NATISNILA IN ZALOŽILA ZVEZNA TISKARNA.

030000728

Predgovor.

Ko začnemo izdajati slovensko „Narodno knjižnico“, ne moremo podati slovenski in jugoslovanski javnosti na čelu te zbirke nič primernejšega, kakor izbrane spise Valentina Vodnika, prvega slovenskega pesnika, ki je pred sto leti v Ljubljani zatisnil svoje trudne oči. Mislimo, da s tem najprimerneje proslavimo stoletnico njegove smrti, ako damo našemu prerojenemu in ujedinjenemu narodu v roke ona dela tega velikega Slovana, ki se v njih izraža njegova preprosta slovenska in jugoslovanska duša. Ni bilo mogoče v to malo zbirko sprejeti vsega, kar ima pomen za našo književnost, zato pa smo sprejeli vse ono, kar se nam zdi značilno za pesnika in njegovo dobo. Knjiga je namenjena najširšim jugoslovanskim vrstam, zato mislimo, da bo tako dosegla svoj namen. Zato smo izločili iz te knjige vse ono, kar ni prihajalo iz pesnikove duše, da tako končno predstavimo naši javnosti pesnika z onimi deli in nazori, ki so značilni za njegovo dobo. Danes tem lažje razumemo pevca „Ilirije oživiljene“, ker smo sami preživeli burno dobo polno izprememb in smo mogli sami občutiti, kaj pomeni za one, ki verujejo — razočaranje. Vemo

pa tudi dobro, kaj pomeni sistem, ki je zavladal po naših pokrajinah po dunajskem kongresu (1815) v času svete alijance. Zato razumemo boj pesnika, ki je bil prevaran v svojih najvišjih nadah.

Dosedanji življenjepisci Vodnikovi so opravičevali pesnika zaradi njegovega najvišjega poleta, ko je leta 1811. zapel odo svojega življenja, „Ilirijo oživljeno“ — naša dolžnost je sedaj, da izpregovorimo o tem odkrito besedo in zavržemo vse ono, kar se je rodilo pod pritiskom nasilja. Vodnik je bil prvi slovenski pevec in med prvimi slovenskimi političnimi žrtvami avstrijskega režima.

Ako pogledamo nazaj, se nam zdi tako sam in zapuščen. Koliko je bilo pri nas v tisti dobi mož, ki so razumeli svoj čas? To vprašanje ostane za nas brez odgovora. Morebiti so bili, a so molčali. Vodnik pa je izpregovoril v imenu naroda, zato je nanj padlo maščevanje temnih sil. Sedaj po sto letih mu moramo dati zadoščenje s tem, da odklanjamo vse, kar bi nam moglo motiti njegovo jasno predstavo pred nami. Mi vidimo v njem velikega vodnika naše nove dobe, predhodnika ilirizma in s tem prvega našega glasnika sedanje Jugoslavije.

Svojo mladost je popisal Vodnik v svojem lastnem življenjepisu. Rojen je bil v Šiški pri Ljubljani (1758), postal je redovnik-frančiškan in leta 1784. posvetni duhovnik, ki je šel „vun duše past“. Služil je v Sori, na Bledu, v Ribnici in na Gorjušah, v samih lepih slovenskih krajih, ki so

ohranili v sebi mnogo jezikovnega bogastva. Posebno gorske krasote naše Gorenjske so imele na pesnika mogočen vpliv.

„Redila me Sava,
ljubljsko polje,
navdale Triglava
me snežne kope.“

Ob času svojega bivanja na Gorjušah se je Vodnik seznanil z bogatim baronom Zoisom, ki je postal plemenit podpornik našega kulturnega dela. Leta 1796. je prišel Vodnik v Ljubljano kot beneficijant k Sv. Jakobu, leta 1798. je postal profesor poetike na liceju, kjer je v višjih razredih učil razen veronauka vse predmete, posebno zgodovino, zemljepisje in francoščino. Leta 1809. je zopet zadirjal z vso silo bojni vihar in v nekaj mesecih je ležala stara Avstrija pred nogami zmagovitega Napoleona. Slovenski deli, doslej izgubljeni in pozabljeni v ogrodju stare nemške države, so imeli postati zgodovinsko važna tla nadaljnega razvoja. Postali smo del novega kraljestva „Ilirije“, in Val. Vodnik je postal ravnatelj gimnazije, nadzornik ljudskih šol in vodja umetniško rokodelske šole. Pred našimi očmi so se naenkrat odprle velike perspektive, ki jih je mogel videti le oni, kdor je poznal našo zgodovino, našo lego in naše zmožnosti. Vodnik je poznal svoj narod in svojo domovino — zato mu ni moglo ostati skrito, kaj pomeni Ilirija za nas in kaj pomeni Ilirija svetu. Zato je iz polne duše zapel „Ilirijo

oživljeno“ in je pokazal mogočnemu zmagovalcu in svojemu narodu pot v bodočnost. Toda Ilirija je bila ustvarjena iz trenutnih dogodkov, zato v tej obliki ni imela dolgega obstoja. Njen kralj je bil premagan v bitki pri Lipskem, in na dunajskem kongresu je bila za celo stoletje zapečatenjena njena usoda: prideljena je bila nazaj stari državi. In z njo je prišel tudi pesnik Vodnik v roke avstrijski vladi. Naravno je, da se je ta vlada maščevala nad vsemi, ki so spoznali svoj čas in jim je bila domovina več od osebne koristi. Tako je postal tudi Vodnik žrtev novega sistema. Leta 1814. je bil vpokojen, in ravnateljstvo gimnazije je dobilo ukaz od avstrijskega cesarja, naj svetuje za Vodnika kako službo izven domovine . . . Vodnik je ostal kljub temu v Ljubljani. Imel je 200 gld. pokojnine. Prosil je za stolico zgodovine in italijanskega jezika na liceju — pa je bil odklonjen. Smel je biti samo provizorični učitelj. Rabili pa so ga, kadar je bilo treba prevajati kake uradne stvari. Tako je preživel Vodnik zadnja leta svojega življenja. Bil je politični izgnanec v lastni domovini. On pa je do zadnjega mislil samo na svoj bedni rod in je delal, delal . . .

Dne 8. januarja 1819 je bil še v šoli. Popoldne je prišel domov in zvečer ga je posetil njegov učenec Costa, ki se je z njim rad razgovarjal o zgodovini in drugih znanstvenih stvareh. Vodnik je takrat stanoval v Kerschbaumovi (po-

zneje Piklovi) hiši za frančiškansko cerkvijo št. 12. Costa je ostal pri Vodniku do 8. zvečer. Ko je odšel, je Vodnik večerjal in kmalu nato ga je zadela kap. Ob 11. zvečer je umrl. Čez dva dni je bil pokopan pri Sv. Krištofu v Ljubljani, kjer so mu pozneje prijatelji postavili dostojen spomenik. Dokončano je bilo truda in delapolno življenje. Pesnik Prešeren je posvetil svojemu predhodniku pesem „V spomin Val. Vodnika“:

„V Arab'je puščavi
se ptiček rodi,
v odljudni goščavi
sam zase živi.

So zvezde sestrice,
mu mesec je brat;
ni dano mu ptice
si ljubico zbrat'.

Zanj družba ne mara,
in on ne za njó;
v samoti se stara,
mu leta teko.

Najslajši dišave,
ki zanje sam vé,
najžlahtniši trave,
kadila dragé.

In miro nabira
netrudén vse dni,
se vbada, se vpira,
za smrt le skrbi.

Grmado 'z njih dela
prileten samčè,
ko pride smrt bela,
na nji se sežgè.

Ven plane 'z plamena
s svetlobo obdan,
sloveč'ga imena
ptič Fênis na dan.

Tak pevec se trudi,
samôten živi,
se v slavi, ko zgrudi
ga smrt, prerodi.“

Ko ga je zgrudila smrt, se je prerodil v slavi. Pa ne takoj. Družba njegovih prijateljev ni bila velika, kajti bil je med zaznamovanimi. Ptič Fenis se ni mogel dvigniti, dokler ni švignil plamen iz grmade. In zdi se nam, da šele sedaj po stoletju stoji ptič Fenis v vsej svoji svetlobi pred nami. Sedaj razumemo njegovo pesem in jo dobro ločimo od glasov, ki niso njegovi. Grmada pa, ki jo je bil nanesel, je bila velika, bila je delo njegovega življenja. „Z očetom, Marka Pohlinom, discalceatom, se iznanim 1773, pišem nekaj kranjskega in zakrožim nekatere pesmi, med katerimi je le od zadovoljnega Kranjca komaj branja vredna. Vselej sem želel kranjski jezik čeden narediti.“ To nam sporoča Vodnik o začetku svojega literarnega dela. Bil je še mlad, komaj šestnajstletni dijak, ko je stopil s prvimi literarnimi poskusi na dan. Toda šola patra Marka

ni bila najboljša, in zdrav Vodnikov čut je kmalu spoznal, da se bo treba učiti drugod: od prisiljene, narejene in pokvarjene poezije se je ozrl po preprosti narodni pesmi in tam je našel vzor za slovensko umetno pesem:

„Kar mat' je učila,
me mika zapet',
kar starka zložila,
jo lično posnet'“ ...

S tem je bila dana prava pot v bodočnost, ki je po nji slovenska literatura hodila celo stoletje do svojega današnjega viška. V tem začetku je izražen veliki pomen Vodnika, prvega našega pesnika.

Našel je svojega mentorja in mecena v bogatem, nadarjenem baronu Zoisu, ki tvori duševno središče naše tedanje dobe. Seznanila sta se ob času, ko je Vodnik služil kot skromen duhovnik na Bledu in na Gorjušah. Baron Zois je bil navdušen prijatelj naših prirodnih in narodnih zakladov in je z besedo in dejanjem podpiral Vodnika pri njegovem delu za narodno kulturo.

Pesnik je hotel postati tudi učitelj svojemu narodu. Zato je začel izdajati „Pratiko“, ki je izhajala tri leta (1895—97). Pratika je prinašala pesmi, zabavne in poučne stvari. Iz pratikarja je nastal Vodnik — časnikar. Leta 1897. je začel izdajati „Novice“, ki so poročale o važnih svetovnih dogodkih. V Evropi so bili burni časi in pred pragom slovenske domovine so se vršile važne

izpremembe. Ljubljana sama je po dolгих letih prvič videla tujo francosko-republikansko armado na svojih ulicah. Dne 28. aprila 1797 se je v nji ustavil zmagoviti njen general Napoleon, ko se je vračal iz premagane Avstrije na italijanska tla. Vsi ti dogodki so našli v Vodniku vestnega kronista, ki je v preprosti narodni besedi razlagal svojim bravcem, kaj se godi po svetu. Toda „Novice“ so omagale, ker so imele premalo naročnikov. Med tem je postal Vodnik (1798) profesor na ljubljanski gimnaziji. Zdi se, da je s tem našel svoj pravi poklic: postal je učitelj in vzgojitelj mladine; posvetil se je jezikoslovju in je prevzel nadaljevanje Kumerdejevega slovarja. Pri tem ni pozabil na vsakdanje potrebe našega naroda: prevajal je „Kuharske bukve“ (1799) in ker se je zopet oživljalo gledišče, je prevedel Kotzebuevo igro „Der Hahnenschlag“ (Tinko Petelinček), ki se je igrala l. 1803.

Med tem se mu je nabrala mala zbirka pesmi, ki jih je izdal leta 1806. pod naslovom: „Pésme za pokušino.“ Prva samostojna pesniška knjiga v naši literaturi... Prvič nastopa tu pesnik, ki je vzrastel iz naših tal.

„Vršaca Parnasa
zgolj svojega znam,
inacega glasa
iz gosli ne dam“ . . .

Bil je učenec Anakreontov, a ni ga posnemal. Vedel je, da je drugačna pesem naših gor nego

grških gajev. Poznal je tuje pesmi, a naše domače je ljubil:

„Latinske, helenske,
tevtonske učim,
za pevke slovenske
živim in gorim.“

Videl je krasoto svoje domovine in duševno bogastvo svojega naroda; videl je, kako sta si sorodna domovina in narod: krepost in zdravje je odsevalo v svežem zraku naših gorskih pokrajin. Tu je bila doma živa poezija, tu se je pela zdrava naravna pesem. Slovenski pesnik ni mogel drugače peti, nego njegov narod, ako je hotel peti svojemu narodu.

Pri raziskovanju preproste narodne pesmi je našel Vodnik med narodom tudi ostanke naših epičnih pesmi: o Pegamu in Lambergarju, o Ravbarju, o kralju Matjažu i. dr., ki jih je zapisal.

Tako se je približalo viharo leto 1809., ki je prineslo slovenskemu narodu ono veliko izpremembro, ki je niti bistri duh Vodnikov ni mogel takoj v celem obsegu razumeti: iz zanemarjenega kosa nemške Avstrije so slovenske pokrajine postale del — ilirskega kraljestva. Še tik pred vojno najdemo pesnika pri prevajanju nemških „Pesmi za brambovce“ (izšle l. 1809). Pesmim se pozna, da so prevedene: le tam, kjer zazveni ljubezen do naše prave domovine, zaslišimo pravi glas:

„Drava čigáva je?
Soča čigava je?
Jih bomo varvali,
kdo jih če pit?“

Dne 22. maja je padla Ljubljana, in istega dne se je bila bitka pri Aspernu: Napoleon je zasedel Dunaj in oktobra meseca je bil podpisan mir, ki je določil meje „Iliriji“.

Vodnik, ki se je bil posvetil tudi naši zgodovini (leta 1809. je izšla šolska knjiga: *Geschichte des Herzogtums Krain, des Gebietes von Triest und der Grafschaft Görz*), je šel na delo za novo vzgojo mladine. Nova francoska vlada je prinesla s seboj važne reforme na polju šolstva. Treba je bilo novih knjig. Kot ravnatelj gimnazije in nadzornik ljudskih šol je skušal Vodnik uvesti v šolo slovenski jezik, kar je podpirala tudi francoska vlada. Napisal je „Abecedo za prve šole“ — „Keršanski nauk za ilirske dežele“ — „Pismenost ali gramatiko za prve šole“ — „Početki gramatike to je pismenosti Francoske“ (leta 1811). Ni dvoma, da je bil v začetku novih razmer v srcu naših ljudi še prikrit strah proti mogočnim zmagovalcem — jakobincem. Počasi je strah izginil in prihajalo je veliko spoznanje. In temu spoznanju je dal pesnik duška v svoji veličastni odi „Iliriji oživljeni“, v kateri je izpovedal svojo vero (1811). Kako slavnostno zazveni tu v preprosti narodni meri vznesena beseda:

Napoleon reče:

„Ilirija vstan' . . .“

Polna zaupanja dviga domovina roke iznad starih razvalin:

„Zveličana bodem,
zaupati smem,
godi se eno čudo
naprej ga povem:

Duh stopa v Slovence
Napoleonov,
en zarod poganja
prerojen ves nov.“

Poganjali so zarod. Od Beljaka do Kotora je ležala lepa bogata združena domovina, ki je imela postati „prstan Evrope“. Leto 1813. je prineslo konec ponosnih nad. „Ilirija“ je propadla, ker je padel njen „vitez dobroti“ in z njo je propadlo vse, kar je moglo priti v bodočnosti.

Prišli so novi časi, in pesnik „Ilirije“ oživljene“ je zapel „Ilirijo zveličano“, ki mu jo je narekovala pred vsem skrb za obstanek. Ta oda bi mu naj bila priporočilo njegovi prošnji za novoustanovljeno mesto slovenščine na liceju; toda Vodnik mesta ni dobil. V tej dobi pomanjkanja je pripravljaval svoje pesmi za novo izdanje, ki ga ni dočakal. Zadnja pesem, ki mu je privrela iz globokega pesniškega srca, je „Moj spominek“. — Zamislil se je v zgodovino, napisal je „Römische Denkmäler in Illyrien“; prevedel je „Babištvo ali porodničarski vuk za babice,“ potrebno knjigo za novi zarod, in do konca svojega življenja je sestavljal slovar, ki ga ni dovršil. Dopisoval si je s slovanskimi učenjaki vseh bratskih narodov. Bil je naš najboljši predsta-

vitelj v slovanskem svetu te dobe, in Kollár mu je dal v slovanskih nebesih častno mesto med pesniki. Izpolnil je svojo dolžnost in s svojim delom je postavil grmado, iz katere je vzletel ptič Fenis, slovečega imena.

Slovenski narod je vzidal ploščo v njegovo rojstno hišo in v Ljubljani mu je postavil spomenik. Vodnikovo zapuščino je kupil na dražbi licejski knjižničar Matija Kastelic, ki je prišla pozneje v last „Slovenski Matici“. Leta 1840. sta izdala Prešeren in Smolč njegove „Pesme“. Bila je to med prvimi slovenskimi v gajici tiskanimi knjigami. Izbrane spise je izdala „Slovenska Matica“, ki izda prihodnje leto tudi kritično izdajo njegovih pesmi.

V nadi, da bo letos vsa jugoslovanska javnost slavila spomin tega prvega glasnika Ilirije — Jugoslavije, izdajamo to knjižico, ki naj pripomore, da vsi spoznajo našega pesnika in vzgojitelja, ki je polagal temelje našega novega kulturnega dela. Zaključujem s pomembnimi besedami pesnika A. Funtka:

„Slovenija, vstani!“
prepevamo mi;
ne peli bi tega,
da nisi žil — ti!

Dr. Iv. Lah.

IZBRANE PESMI.

Napitek.

Grem visoko pít Savíco,
lepih pesmi hladen vir:
Mojstru pevcev na zdravico
naj mi teče ta požír.

Ilirija oživljena.

Napoleon reče:
Ilirija vstan'!
Vstaja, izdiha:
Kdo kliče na dan?

O vitez dobrótni,
kaj ti me budíš!
Daš roko mogóčno,
me gori držiš!

Kaj bodem ti dala? —
Poglédam okróg,
izločit' ne mórem,
skor svojih otrók.

Kdo najde Metúlo
in Terpo moj grad?
Emona, Skardona
sta komaj poznat'.

Nazaj spet junake
kdo bode mi dal,
ki jih se spartanski
je vojvoda bal?

Od nékdaj snežníki
so najina last,
odtód se je naša
razlégala čast.

Je Galijan hraber
na Padu, pred njim
dorašen je tréssel
v ozidju se Rim.

Že močen na morju
Ilir'jan je bil,
k' se ladije tesat'
je Rimec učil.

Počasi pa Rimec
na vojsko ravná,
se morja navaja,
premaga oba.

Široko razgraja
per sedem sto lét,
al' sprave sosédnje
ni hotel imet'.

Od sévera pride
nad njega vihář,
nevrédne gospóde
iz viškega vdar'.

Zdaj Branci in Gótje
In Nemci slové,
Ilir pa v temníce
pozabljene gré.

Dva sedem sto soncev
zarašča ga mah,
Napoleon trebit
ukaže mu prah.

Ilirsko me kliče
Latinec in Grék,
Slovensko me prav'jo
domači vsi prék.

Dobrovčan, Kotòran,
Primorec, Gorénj'c,
Pokópjan po starem
se zove Slovén'c.

Od prvega tukaj
stanuje moj ród,
če vé kdo za druj'ga,
naj reče, odkód?

S Filipom in Sandrom
so imeli trd boj,
Latince po mokrem
strah'val je njih roj.

Zveličana bodem,
zaupati smem,
godi se eno čudo,
naprej ga povém:

Duh stópa v Slovénce
Napoleonov,
en zarod poganja
prerojen ves nov.

Oprto eno roko
na Gal'jo imam,
ta drugo pa Grékam
prijazno podam.

Na Grecije čelu
Korinto stoji,
Ilirija v srcu
Evrope leží.

Korintu so rekli:
Helensko okó,
Ilirija prstan
Evróпинi bo.

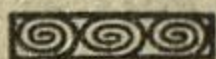

Dramilo mojih rojakov.

Sloven'c, tvoja zemlja je zdrava,
in pridnim nje lega najprava;
polje, vinograd,
gora, morjé,
ruda, kupčija
tebe redé.

Za uk si prebrísane glave,
pa čedne in trdne postave;
išče te sreča,
um ti je dan,
najdel jo boš, ak'
nisi zaspan.

Lej, stvarnica vse ti ponúdi,
iz rók ji prejemati ne mudi!
Lénega čaka
strgan rokál,
pal'ca beraška,
prazen bokál.

Zadovoljni Kranjec.

Od straže hrovaške
gor' sonce mi pride,
pa v nógrade laške
za goro zaíde;
z Benéškega morja
jug čelo potí,
od Štájerca bórja
me v znoju hladí.

Mi brazd'jo konjíči
za hajdo, pšeníco,
nevtrudni deklíči
pa bel'jo tančico;
kaj maram, se kruha
prisluži zadost',
ni sile trebuha
po svétu mi nos't'.

Imám oblačílo
domač'ga padvána,
ženica pa krilo
iz prav'ga mezlána,
se svéti na lice
ko pir'h moj škrlát,
nje šapelj, iglice,
nje modrc je zlat.

Rad plešem okrogle,
s petáma glas dájam,
premetem vse vógle,
se v cepa dva májam;
nožíca pa Min'ce
za mano drobní,
pobira stopinj'ce,
se v króge vrtí.

Na žgancih tropíne
pa kislega zélja,
bob, kaša, vse mine,
ko pridem od déla:
al' bodi pogača,
klobasa al' sok,
al' kar se obrača
na ražnju okróg.

Za vsako povelje
'mam žídano voljo,
za brambo deželee,
al' hóditi v šolo:
povsodi se maham
ko čvrst korenják,
pa delam, pa baham,
pa pijem tobák.

Jeklénice.

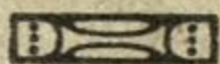
Ne prašam, ne baram,
kaj godci pojó;
le samo to maram,
da klad'va tekó.

Cigan se prevrne,
zapoje: ci-bu!
Od strune srebrne
ni lepši glasú.

Piščale debéle
zdaj v ješo grmé,
da iskre veséle
nad streho leté.

Pa kota vže rase,
mašél se varí,
se oglja napase,
pod klad'vo hití.

Ta tanka — ta tósta,
prepeva ves dan:
Bolj zrna je gósta,
bolj mojster iskan.

Vršac.

Na Vršac stopivši sédi,
neznan svet se teb' odprè;
glej, med sivih pleš v srédi
zarod žlahtnih rož cvetè.

Sklad na skladu se dviguje
golih vrhov kam'ni zid,
večni mojster ukazuje:
Prid', zidár, se lès učít!

Divja koza prosto skače,
od muh daleč je govéd,
planšar z Mino po domače,
lovec išče v snegu sléd.

Ak' vihář dreví valove,
zbezne v skale plašni trop,
strésa vótel glas bregove,
grom majè nebeški strop.

Kmalu sonce čisto seje,
iz jezér stokrat bleščí,
star mecesen redi veje,
vetru, zimi v bran stojí.

Tukaj bistra Sava 'zvira,
mati pevske úmnosti,
jezer dvanajst si nabira,
šola zdrave tréznosti.

Tje poglédaj na višave,
kjer Triglav kipi v nebo ;
štej snežnikov goličave,
kar dozrè najdalj' oko.

Tamkaj ravno Furlanijo,
Benečansko zad morjé,
dol' globoko Hrovatijo,
Švajca bele gor' glavé.

Bliz' je polje Korotána,
orat' vidim Štajerca,
bližnji sosed mi Ljubljana,
ziljska, t'rolska planšar'ca.

Pod velikim tukaj Bcgom
breztelesen bit' želím,
čiste sape sred' mej krogom
menim, da na neb' živím.

Pomlad.

Pómlad je zazelenéla,
zemlja se s cvetjem odela,
gospodič iz mesta zletí,
komedije, šeme pustí.

Lepš' je omládena trava,
ljubša je hladna dobráva,
pastirci igrajo polét',
vse urnih je živo deklet.

Nédolžnost, jasno veselje,
zdravje, nezmamljene želje
prebivajo v koči domá,
ki mesto jih malo pozna.

Zdiha, smehlja se mu lice,
mehke podaja ročíce,
poskuša pa jáblan'ce trest',
navada je taka pri mest'.

Mlade ga, mladi spoznajo,
grédo naj, slovo mu dajo:
Tu raste ves bodeč osát,
tu leta prestékel obád.

Kaj ne, bi pómladováli,
hruš'co do hruš'ce zmajáli?
Pa potle jo vpihal odtod,
ko méstni pred znajo gospod.

Vinske mušíce.

Ženícám, mušícám
duh vinski je znan,
od vode jih bode,
je močnik neslán.

Dolenjko, Gorenjko
le vinček ohran',
že take namake
so tudi v Ljubljan'.

Je mlada, ga rada
saj mer'co vsak dan,
je stara, nemara
se petih ne bran'.

Rdeča goréča
ga letos ko lan';
pa bleđa le gleda,
za lék da je dan.

Ga studna, odljudna
si vtoči na stran,
ni čudne, negudne,
da b' ne bil srkljan.

Popivka ga čivka,
bod' slab al' močan;
pa svèta mu pèta
posréba še kan.

Novo léto.

Naváda je, vóšit
nov' léto priti,
al' res, al' z jezikom
tréba je st'riti;
délavcu nósi
bogate darí,
prat'karja časi
tud' kaj doletí.

Želím tedaj kònec
star'mu bolníku,
dolgóve pobrisat'
lén'mu dolžníku;

zdrávníku grobe
pogôsto gnojít',
doktarju srečno
vse pravde dobít'.

Sleparju saj nékaj
vrédnosti plačat',
tem d'narje, ki znajo
z njimi obračat';
ktera že dolgo
zdihúje, — možá,
pa zaročeni
ne več od en'gá.

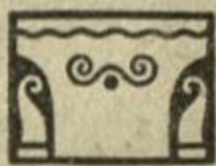
Ohranit' poštenim
prav dobro vóljo,
hinavcu pométat
enajsto šolo;
mlad'mu prižénit'
zadosti petíc,
babi jezíčni
obilno novíc.

Prijaznost in pokoj
célemu svétu,
zakonskim ljubézen
saj v prvem létu;
da čebelarju
vse muhe rojé,

kmetu, da dèž po
prijat'ljih ne gre.

Raztrgane norce
al' skrite v žamet
želím, da b' létos
srečala pamet;
skrédát točarju
tram, sténo, še stròp;
pivcu poplačat'
še préj, da gre v grob.

Bogat'mu s'romaku
polno mošnjíco,
da lahko za prat'ko
vrže petíco;
ako pa kaže
pri lanskem ostàt',
pojde moj trebuh
pòd hrbet vas'vát.

Napisi.

Stara pratika.

Prosinec.

Ak' Vincenca sonce peče,
pravo vince zarodí;
točaj rad po cviček teče,
da le mošnja zablišči.

Svečán.

Kadar Petra stol ni brez ledá,
zima dní še tridesét divjá;
kter' so gladko dopust'váli,
bodo lahko se drsáli.

Sušec.

Kakor je češnje cvét,
takšen je trte;
kakor je d'narja sléd,
pipe odprte!

Mali traven.

Sušec suhoten,
traven mokroten,
majnik hladán:
bo kmet sè sénom,
žitnim pleménom,
grozdjem dar'ván.

Veliki traven.

Noč Trojaka mlahno vlažna:
žito, vino, preja pražna.

Star pregovor: Slednja noč
ima svojo lastno moč.

Rožni cvet.

Šent Janža dež dragotno let' nareja;
naj sonce raj' ta dan se prat'ki smeja.

Mali srpán.

Ak' šent Jakoba deží,
mal' želoda se dobí;
kaj pisarjem bo storíti?
Svinj ne bode s čim rediti.

Veliki srpán.

Kako Jernej vreme da,
se jesen po njem ravná.
Večkrat sam' iz en'ga dnéva
rada pride dolga réva.

Kimovec.

Kadar kímovca grmí,
žito, sadje zarodí,
če le njiva je gnojena,
jablan, tépka zasajéna.

Vinotok.

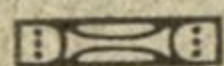
Žerjáv letí na tuje,
se zima približuje,
vsaj to je v prat'ki rés,
če dost' laži je vmés.

Listopad.

Po soncu svetega Martina
zahaja rada huda zima;
daslih začne dobro grét',
je le tri dni babje lét'.

Gruden.

Grudna blisk, gróm, tresk, bobót,
vetrov dost' polét' ropot:
Pámeten ne boj se sape,
saj le brije zrele trape!

Nova pratika.

Prosinec.

Kratek je pust,
ročno si vz'míte žené!
Kratek je plés,
kvatre zakónske dolgé.

Svečán.

Bolj bode pridna
pozimi predíca,
dalj' bo rožljala
pod palcem petica.

Sušec.

Trte se jókajo,
potlej rodé;
kir vin' pit' hóčejo,
naj se poté!

Mali traven.

Jablane, hruške
in druge cepé
cépi v mladósti
za stare zobé!

Veliki traven.

Natóra jeséni
pretrudna zaspí,
zato se spomladi
veséla zbudí.

Rožni cvet.

Lepoto da zemlji
toplo lét',
nedolžnost mladénčem
pravi cvét.

Mali srpan.

Kter' bodo poleti
pred zarjo vstajali,
se bodo pozimi
za hajdo naspali.

Veliki srpán.

Obirajo hajdo
nedolžne tatíce,
č'belárjem pa nós'jo
debéle mošnjíce.

Kimovec.

Teríce pogačo,
potvíco jedó,
lanovi Slovencem
rumence nesó.

Vinotok.

Grozdje mastí
veséli Dolénj'c,
vózi pa mošt
bogáti Gorénj'c.

Listopad.

Je nadélana césta,
ne zajémajo pésta.

Gruden.

Kdor klobás pozimi hrani,
se poléti muham brani.

Basni.

Kos in brézen.

Kós prepéva, gnézdo znaša,
lepo brézen gori gré,
nasmehljaje kósa praša:
„Poješ tako zgódaj že?“

„Kdó bo branil kósu péti?
Ženil se je včéraj brat,
jutri mislim svojo vzéti,
ravno vabim, bodi svat!“

„Vse prezgodaj ti ropóčeš,
veš, da še le gori grém?“
„Gor' al' doli, kamor hóčeš,
da se ženim, to le vém.“

Dobre volje uka, raja,
štirje godci mu pojó.
„Bom za vreme prašal mlaja?
Saj vijol'ce že cvetó.“

Breznov ščip se ves prevrne,
goni megle, burjo da,
hrib, dolíne sneg pogrne,
mraza vmira vijolica.

Doli brezen mim' pridrzne:
„Kaj t' je, kós, ne poješ več?
„Eh kaj! — brat mi včéraj zmrzne,
danes pa je moja preč!“

Kamor tvoja slà ti kaže,
preveč nagel ne smeš bit';
stara prat'ka nam ne laže:
Brezen ima rep zavít.

Sraka in mlade.

Sraka mlade je svaríla:
Vse preblizu hiš grestè!
Vas bo nagla smrt pobíla,
niste dovolj pametne.

Kadar človek se pripogne,
al' pa sključi se nà tlà,
vsaka naj se hitro ogne,
on pobira kamenà.

Če je taka, reko mlade,
kaj pa bo začeti nam,

ak' se tiho mož prikrade,
nese kamen za hrbtām?

Starka pravi: To je zmóta,
vse po svet' narobe gre.
Doživéla kaj sem s'rota?
Jajce več od pute ve!

Nemški in pa kranjski konj.

Nemški konj slovén'mu reče:
„Brate, kaj medlíš na cest'?
Ti li noga, glava neče?
Al' se teb' ne ljubi jést?

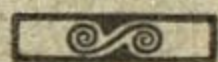
Mene v dobri reji 'májo,
ovsa nujajo trikrát,
čiste noge mi igrajo,
nosim po labudje vrat.“

Kranjska pára milo pravi:
„„Tud' bi lahko jaz bil tak,
al' tepejo me po glavi,
lačnemu je stati v mlak'.““

Petelinčka.

Lepó sta ravnala
p'telinčka dva,
po bratsko zobala,
prijat'lja vsa b'la.

Pa puta pritekla
ječmence pobrát,
ljubezen ju spekla,
sta jela se klat.

Moj spominek.

Kdo rojen prihodnjih
bo meni verjél,
da v letih neródnih
okrogle sem pél?

Ne žvenka, ne cvenka,
pa bati se nič;
živi se brez plenka
o pétju ko tič.

Kar mat' je učila,
me míka zapét',
kar starka zložila,
jo lično posnét'.

Redíla me Sava,
Ljubljansko poljé,
navdále Triglava
me snežne kopé.

Vršaca Parnasa
zgol' svojega znam,
inacega glasa
iz gosli ne dam.

Latinske, helénske,
tevtonske učim,
za pévke slovenske
živim in gorim.

Ne hčere, ne sina
po meni ne bó,
dovolj je spomína:
me pésmi pojó.

IZBRANA PROZA.

Životopis.

Rojen sem 3. svečana 1785 ob 3. uri zjutraj v Gornji Šiški na Jami pri Žibertu iz očeta Jozefa in matere Jere Pancè z Viča. Dedec Juri Vodnik je rojen v Šent Jakobu onkraj Save, se je priženil na Trato pod Goro nad Dravljami k hiši Žibert. Potle kupi hišo v Šiški na Jami, seboj prinese ime v letu 1730, umrje 1774, star osemdeset in pet let. Je rad delal in vino pil. Večkrat mi je sam pravil, kako sta on in njega oče Miha hodila na Hrovaško, kupčevala s prešiči, vinom in platnom, zraven dober kup v oštarijah živela. Večidel Vodnikovih je doživelo pozno starost; dva brata in ena sestra mojega dedca so mene dostikrat pestovali in potle hvalili, kadar sem pridno v šolo hodil.

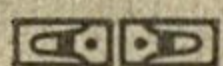
Devet let star popustim igre, luže in drsanje na jamenskih mlakah, grem voljan v šolo, ker so mi obljubili, da znam nehati, kadar hočem, ako mi uk ne pojde od rok. Pisati in branje me je učil šolmaster Kolenec 1767; za prvo šolo stric Marcel Vodnik, frančiškanar v Novem mestu 1768 in 1769. Od 1770 do 1775 poslušam pri jezuitarjih v Ljubljani šest latinskih šol. Tega leta me ženejo muhe v kloster k frančiškanarjem, slišim visoke šole, berem novo mašo, se z obljubami

zavežem; ali 1784 me ljubljanski škof Herberstein ven pošlje duše past.

Kranjsko me je mati učila, nemško in latinsko šole; lastno veselje pa laško, francosko in sploh slovensko. Kamenje poznati sem se vadil 1793.

Z očetom Marka Pohlinom, diskalceatom, se iznanim 1773, pišem nekaj kranjskega in zakrožim nekatere pesmi, med katerimi je od zadovoljnega Kranjca komaj enmalo branja vredna. Vselej sem želel kranjski jezik čeden narediti. Baron Žiga Zois in Anton Linhart mi v letu 1774. naročita kalender pisati; to je moje prvo delo, katero tukaj vsem pred oči postavim, da se bodo smejali in z menoj potrpljenje imeli. Če bom živel, hočem še katero noro med ljudi dati; naši nastopniki bodo vsaj imeli kaj nad nami popravljati in brusiti.

Pisano na Gorjušah v bohinjskih gorah
1. rožnicveta 1796.

Popisovanje Kranjske dežele.

(Iz „Velike pratike“ za leto 1795.)

Kranjska dežela je eno vojvodstvo, sliši skozi erbišno estrajskemu vojvodu, kateri je tudi zdaj cesar. Ona leži med Koratanom, Štajerskim, Hro-vatskim, Liburnijo, Tržaškim morjem in Furlanijo. V svoji največji dolgosti od jutra proti večeru znese 30 milj, in široka je od polnoči proti pol-

dnevu 25 milj. Vse lice znese 214 celih na štiri vogale milj. Leži pod tem 46. zobom od srednje okolice proti polnoči in pod tem hladnim pasom. Na Kranjskem prebiva okoli štiristotavžent duš, tedaj pride na vsako miljo 1869 ljudi. Ljudje so skoraj vsi katoliške vere, vendar pod Novim mestom proti hrovaški meji nekateri Grki ali staroverci prebivajo. Tudi v Trstu in v nekaterih drugih mestih se dosti druge vere ljudi najde. V Ljubljani je višja škofija, za tem so škofi v Trstu in v Gorici.

Kranjci imajo svoj lastni jezik, kateri izvira od slovenskega in je v žlahti s hrovaškim, pemskim, poljskim in moškovitarskim. Kranjski jezik se na mnogo sorto v ustih teh prebivalcev skoraj v vsaki vasi drugače zavija.

Veliki potoki v tej deželi so: 1. Sava, ena deroča voda, katera na dveh krajih izvira, pod Korenom in v Bohinju, ta dva izvirka pri Radovljici vkup prideta, potlej Sava na polnočni strani dežele proti jutru na Hrovaško teče. Sava je zdrava in dobro ljudem tekne. Posavci so trdni ljudje. 2. Ljubljanica, ena mehka voda, izvira na Vrhniku in pod Zalogom v Savo pade. Pod Ljubljano je deroča in zdravejša. 3. Krka izvira na Dolenjskem na Krki, teče v Savo. 4. Kolpa izvira v notranjem Kranjskem in zdajci na Hrvaško odteče.

Na Gorenjskem sta dva jezera: Blejsko, pri gradu Bled. Na sredi en okrogel obrastel hribec iz jezera ven moli, na katerem je ena lepa cerkev. To drugo je Bohinjsko jezero, v katerega Savica,

ali izvirek bohinjske Save iz ene 200 sežnjev visoke luknje teče in naenkrat en lep padec od 260 sežnjev naredi. Spodaj iz jezera bohinjska Sava ven teče. Obadva imata žlahtne ribe, zlasti je Bohinjsko zavoljo rdečih postrvi imenitno. V notranjem Kranjskem je Cirkniško jezero, v katerem so trije otoki. Po zimi je polno vode, poleti se skoraj vse posuši; ob tem času v njem orjejo, sejejo, žanjejo, travo kose in lov drže. Na jesen se z vodo napolni, katera iz podzemeljskih lukenj črne ščuke s sabo prinese. Kadar poleti močno grmeti in deževati začne, tedaj tudi poleti voda skozi nekaterih dvajset lukenj hahljati začne tako hitro, da se vse jezero v 24 urah napolni in dostikrat pokošeno seno spraviti ne utegnejo.

Kranjska dežela je večidel hribasta. Veliko teh hribov in gorá je z dobrimi gozdi, drevjem, sadjem, hišami in ljudmi napolnjenih. Dosti jih je pak golih, in na enih celo leto sneg leži. Snežniki leže na Gorenjskem, med katerimi je imenitni Ljubelj zavoljo strme in vendar dobro čez njega nadelane ceste. Triglav leži med Bohinjem in Bovcem, ta je najmanj 1400 sežnjev visok in je eden najvišjih hribov v Evropi. Z njega vrha se vidi na Tirole, Hrovaško in v Beneške. Mornarji ga na beneškem morju najpoprej zagledajo, kadar se proti naši deželi peljejo, in ga dobro poznajo po imenu. Šmarna gora nad Ljubljano ima to posebnost, da je strma, visoka in vendar od drugih hribov odločena posebej stoji.

Drugi del Vodnikovih izbranih spisov, obsegajoč izbor njegove proze in literarne opombe, izide tekom tedna.

the various abundant minerals of the
country are not only of great value
but also of great interest.

Narodna knjižnica.

2. snopič.

Valentina Vodnika
IZBRANI SPISI

II. del.

V Ljubljani, 1919.

Natisnila in založila Zvezna tiskarna.

Dolg. 4. 6. 1919

Dolenjsko ima nižje hribe in veliko zdravega vina, marvin z imenom, pridela. Pri Savi brodnija veliko notri nese.

Notranjsko je vse hribasto. Od bohínskíh snežnikov notri do Turškega drže skozi Notranjsko debeli gozdi. Na Krasu pak je vse golo in skalovito, in silne burje vlečejo, da dostikrat težke voze preobrnejo, vendar tam najlepša pšenica raste. Tudi se tam veliko podzemeljskih lukenj, preduhov in votlih prostorov najde, v katerih so vse sorte kamenite od kapa okamenene podobe videti.

Večidel je povsod dvojja žetev, ker se po strnem ajda seje. Blizu morja rastejo oljke, pomaranče, limone, mandeljni, fige in drugo žlahtno sadje. Veliko dobrega vina se na Notranjskem pridela. Cela dežela redi obilno konj, govede in drobnice. V Lipici in v Prestranku drži cesar rejnice za konje, kjer se najlepša žrebeta za vojsko in cesarjev dvor zrede. Kranjci so imenitni čebelarji; čebele njim posebno vržejo zato, ker ajdo sejejo, in se s čebelami tako dobro pečati znajo, da so drugih dežel učeniki v čebelarstvu postali. Divjačine, ptic, rib se veliko v logih, gozdih, tekočih vodah, jezerih in v morju dobi.

Največje bogastvo kranjske dežele so rude in platno. Rude se v več krajih dobe, plavijo in v platno podelajo. Živo srebro, železo, jeklo in svinec se na tuje prodaja in denar notri vleče. Platno Kranjcem okoli štiristotavžent goldinarjev

iz drugih dežel prinese. Pak tudi v dosti krajih tako pridno pozimi predejo, da komaj štiri ure spe. Zraven tega se tudi veliko vina, olja, živine, mezlana, blejskega sukna, usnja, polhovih kožic, medu, voska, lesnine, skled, loncev, lesa za barke, sit na druge dežele proda. Ker dežela dvojo žetev, ajdovo in strno ima, je z ljudmi silno napolnjena in jih lahko redi.

V nekaterih krajih se poleti studenci posuše, kakor v Temenici in suhi Krajni na Dolenjskem in večidel na Krasu in na Pivki na Notranjskem. Tam morejo dostikrat več milj daleč po vodo hoditi ali živino goniti.

Za učenost so v Ljubljani male in visoke šole, tudi v Novem mestu so nemške in latinske. Po farah so normal-šole. Veliko Kranjcev zna kranjsko brati, škoda, da nimajo več dobrih bukev.

Gospoda je večidel nemške rodovine, kmetje pak slovenske. V zadržanju, jeziku, živežu, oblačilu je kraj od kraja razločen, in skoraj vsaka vas ima druge šege in se hoče iz drugih norca delati.

Za domače deželsko gospodarstvo so štirje deželski ali landšaftni stanovi, duhovni, velika in mala gospoda in cesarska mesta. Oni imajo ravno taiste pravice kakor v drugih estrajskih deželah.

Kakor je v l. 1748. razloženo bilo, se Kranjska deli v tri dele ali kresije: Gorenjsko, Dolenjsko in Notranjsko. Gorenjsko je najmanjše, vendar najbolj bogato in z ljudmi napolnjeno. Dolenjsko je največje.

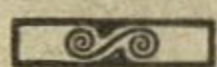
V celi deželi je 16 mest, 22 trgov, čez 200 gradov in okoli 4000 vasi. Posebni kraji so na Gorenjskem: 1. Ljubljana, nekdanj Emona, glavno mesto cele dežele. Stoji na Ljubljaniči, katera jo po sredi deli. V Ljubljani prebiva okoli enajst-tavžent ljudi, je dosti lepo zidana; ima štiri pred-mestja. Ona je sedež deželskega poglavarstva in enega višjega škofa. Je dober kraj za kupčijo.

2. Škofja Loka, mesto, kjer je dobro prebivati. Sliši škofu v Frejzingi. Tukaj in okoli se veliko platna, cvirna in preje proda. 3. Kranj, cesarsko mesto, nekdanj sedež knezov kranjske dežele. 4. Kamnik, cesarsko mesto, blizu je fužina za železo. 5. Radovljica, mesto, sliši pod grad kneza Turna, ravno tega imena; tukaj okoli in v Bledu se veliko sukna in mezlana tke. 6. Tržič, trg. Fužine za železo ali jeklo so na Savi, Javorniku, na Bistrici v Bohinju, v Kropi, Železnikih in v Kamnigorici. Sita delajo v Stražišču, fajfe na Gorjušah nad Bohinjem; štumfe na Jesenicah in okoli. Kožarji, strojarji, klobučarji in drugi delavci so semtertje.

Na Dolenjskem je: 1. Novo mesto, katero je estrajski vojvoda Rudolf IV. zidati pustil, je sedež dolenjske kresije. Ono bi bilo lepše, ako bi ga Turki ne bili večkrat razdjali. 2. Krško mesto. Stari napisi na kamenih in rimski tukaj najdeni denarji kažejo, da je nekdanj veliko rimsko mesto Noviodunum tukaj stalo. 3. Višnja gora, Kostanjevica, Metlika, mesto. 4. Gočevje, mesto

fürsta Auersperga in vojvodstvo. Gočevarji daleč na Nemškem kupčujejo. 5. Ribnica, najlepši trg na Kranjskem; tukaj je okoli 26 krznarskih mojstrov in zraven v petih velikih vaseh so vsi lončarji, kolikor je hiš. 6. Na Krki so fužine za železo.

V Notranjskem je: 1. Postojna, trg, sedež notranje kresije. 2. Idrija, cesarsko mesto, kjer se živo srebro koplje, katero cesarju okol enega milijona nemških goldinarjev noter nese. 3. Devin, mesto nad morjem, kjer se lep črn marmor lomi. 4. Lož, mesto. 5. Vrhnika, velik trg, kjer Ljubljana izvira. Tukaj je dosti krznarjev in čolnarjev. 6. Vipava, lep trg. 7. Predjama, grad v skalo vzidan, tako da skala namesto strehe čez visi. 8. Santserf, grad na strmi skali. Okoli črnikaler in marzamin raste. 9. Prcesek, kjer sladki prosek ar raste. 10. Pazin, mesto v Istri. 11. Pičem, mesto v rodovitnem kraju Istre, poprej sedež silno stare škofije, katera je zdaj večidel združena s tržaško. 12. Kostuv, staro mesto.

Povedanje od slovenskega jezika.

(Iz „Ljubljanskih Novic“ 1797—1798).

Stare reči so tudi nove tistim, katerim so neznane. Zatorej bom popisoval, odkod kranjski jezik in zarod pride, in od nekdanjih časov začel:

Kranjci so en odrastek velikega slovenskega naroda, kateri zdaj prebiva od tržaškega morja notri do zmrzlega morja v Moškoviji skozi 400 milj široko, in od Pemske notri do dežele Kamčatka na konec moškovitarskega cesarstva še čez tavžent milj na dolgost. Skoraj vsa ljudstva v tem prostoru so Slovenci, to je Kranjci, Slovenci, Hrvatje, Dalmatinci, Bosnjaki, Slavonci, Slovaki, semtertje po Turškem in Ogrskem; ti so takraj Donave. Na onem kraju Donave pa so Pemci, Moravci, Poljci, Pomorjani, Lužici, Vandali, Vendi, Litavci, Leti in ena neizmerjena prostranost moškovitarskih prebivalcev po Moškoviji, Severiji in na meji Tartarije. Ti vsi imajo sploh ime, da so Slovenci in imajo jezik od ene same matere, namreč slovenski jezik.

Odkod ta ljudstva pridejo, kaj so nekdanj bila, nimajo zadosti starih popisavcev. Najbolj jih jezik razodeva, kaj in odkod so oni.

Slovenski jezik je v prvih ali koreninskih besedah nekaj podoben armenskemu in perzijskemu. Še bolj so si med seboj podobni grški, latinski, nemški in slovenski. To pokaže, da so ti rodovi nekdanj v najprvih časih skup rcjeni notri v sredi Azije. Počasi so Grki, Latini, Nemci in Slovenci se ven iz Azije v Evropo širili in Armence, Perze v Aziji popustili. Mati jih je odstavila, oni so iz zibeli vstali in govoriti začeli.

Kadar so Slovenci iz Azije, svoje zibeli, ven šli proti Evropi, niso bili sami, temveč je bila

še le osnova štirih velikih jezikov vkup, to je Grkov, Latinov, Nemcev in Slovencev. Počasi so več po svetu videli, rodove gmerali, rodovi med seboj blebetali in se v besedah eden od drugega daljšali tako dolgo, da je jezik štiri velike vrhe pogнал: Grke, Latince, Nemce in Slovence. Temčasi so divji okoli hodili, od lova, od sadja in zelišč se živeli.

Da so ti štirje vrhovi iz enega jezika, sam jezik razodeva; postavim Slovenec reče: mati, Nemec Mutter, Latinec mater, Grk meter; mi pravimo miš, Nemec Maus, Latinec mus, Grk mys; tako tudi: ključ, Schlüssel, clavis, klys; jajce, Ei, ovum, oon; sedim, sitze, sedeo, hiso; nov, neu, novus, neos; in tako naprej silno dosti drugih besedi.

Grki in Latini so bliže poldne ostali; Nemci in Slovenci so bolj proti polnoči od solnca naprej drli in se v sedanjih svojih deželah ulastili, živino pasli, črede varovali in zverine morili.

Počasi so zemljo pripravili za stanovitno prebivališče in za njive; poljsko delo je začelo, z delom hiše, s hišami zemlje, last, pravice, oblast, kraljestva in eno bolj uravnano zadržanje. Še dandanašnji vidimo, da človeški rod čezdalje bolj v hribe leze, goščo trebi in rodovitno zemljo prideluje.

Grki in Latinci so pri Sreddeželnem morju proti poldne ostali; Nemci in Slovenci so v bolj mrzle gozde proti polnoči svoje črede gnali, po-

časi se v jeziku ločili in slednjič svojega sebi naredili. Odtod pride, da v dostih besedah enakost imamo; mi smo namreč ene dosti bližnje žlahte in ne smemo prepira imeti, sebi lastiti in si oponašati v tem, kar je mati obema za delež pustila.

Nemec je pred Slovencem v Evropi naprej tiščal in še zdaj od Azije dalje stoji; Slovenec je zadaj ostal in je po teh deželah, katere smo oni dan imenovali. Nemec pomeni toliko kar mutec. Slovenec ga ni zato mutca imenoval, kakor bi ne znal govoriti; ampak zato, ker ga ni zastopil in je bil Slovencu kakor mutast po tem, kadar sta dalje časa razločena živela in slednji svoj jezik razločila. Slovenci pak so se tako imenovali, ker so se med seboj zastopili, in si lahko eden drugemu slovo ali besedo dajali; zakaj slovo med vsemi drugimi Slovenci pomeni besedo.

Nemec in Slovenec, narazen ločena in v svojih krajih ustanovljena, sta začela zemljo delati, orati, kopati, sejati, saditi in sta postala zemljaka.

Ako vprašaš: kdaj se je to godilo, porečem, da ne vem število let povedati, ampak še enkrat opomnim, da jezik nas razodeva, kaj za ena mati nas je rodila, koliko je hčera imela, in kako so sestre dalje zarodile.

Zdaj pridemo na same Slovence, kateri se ali od slove in slovesa, ali pak od selenja in

preseljevanja tako imenujejo; ne morem prav za trdno reči, zakaj nisem bil takrat zraven, kadar so jeli to ime sebi dajati.

Druga ljudstva so jih drugače imenovala. Latinci in Grki so jim rekli, da so Sarmati, Jaziki, Roksolani, Bastarni, Amaksobi, Metanasti, Venedi, Limiganti in več drugih imen.

Od Slovencev so rimski, gotiški in grški pisavci pisati začeli pred poldrugi tisoč leti, da prebivajo onkraj Donave notri do zmrzlega morja, da jih je silno dosti, in da so se jeli iztegovati na takraj Donave proti laškemu morju.

Rod, kateri se je najdalje proti poldnevu podal, je bil kranjski imenovan, to je naj na kraju stoječ, ker je na meji laške dežele. Kranjci smo tedaj najkrajni, najdalje od drugih Slovencev, kateri so zadaj proti polnoči; mi smo mejači proti Laškemu.

Prvi Slovenci, kateri so lesem na kraj Laškega prišli, so bili od Rimcev Sarmati limigantes, to je mejači imenovani; ti so lesem na kraj hodili od leta Kristusovega 334 notri do 551 in so bili pod oblastjo nemških cesarjev. Potem so še vedno prihajali, ob vodah Sava, Drava in Mura prebivali pod oblastjo Longobardov, Avarov in Frankov do leta 624. Od tega leta notri do 748 so imeli lastne vojvode; in potem so prišli pod nemške ali frankovske kralje.

Iz tega, kar je dosedaj rečeno, spoznamo, da Slovenec je sploh ime vseh ljudstev tega je-

zika na enem prostoru od pol milijona na štiri vogle milj. Potlej pa pridejo posebna imena slednjega slovenskega roda od dežele, v kateri prebiva. Tako so Pomorjani pri morju, Poljci na planjavah ali na polju in mi Kranjci na kraju, ker naša dežela je kraj, krajina in meja ali konec Slovencev proti Laškemu.

Kdaj je to ime začelo, pisarji nič ne povejo; prvo pismo, katero Krajno imenuje, je pismo kralja in cesarja Henrika, v katerem je gosposko Bled na Gorenjskem daroval sebenskemu, zdaj briksenskemu škofu v letu 1004. deseti dan malega travna. To pismo govori, da Bled leži v deželi Krajna pod oblastjo kneza Vatilò.

Krajna je bila vendar dosti popred imenovana, zato ker to darovansko pismo pravi, da se tako med ljudmi imenuje.

Slovenci v goratih deželah so dobili ime, da so Gorotani, od gorá. Odtod pride Korotan, Gorošci ali Korošci.

Kras se imenuje po slovensko skalovit kraj, krasina skalovita pokrajina, zatoraj so Kraševci prebivalci kamenate dežele med Vipavo in Trstom.

Danes bomo začeli govoriti od prebivališč prvih Kranjcev. Pisar Prokopius pravi, da so v slabih kočah prebivali, katere so bile semtertje redko sejane; mesta so bila skozi rimske vojske razdjana, Slovenci od močnejših ljudstev na tesnobo ugnani in morali v hribih, gorah in snežnikih varnost iskati.

Imena hribov in rek so še zdaj ostala, kakor so bila pri Rimljanih in Grkih, imena mest pa so nova zato, ker so poznejša ali na podrtijah popred razdjanih postavljena.

Kras, Kokra, Trojane, Drava, Sava, Krka, Kolpa, Trst, Logatec, Celje, Hrušica, Pola so silno stara imena; mlajši pak so Ljubljana, Novo mesto, Bistrica, dosti drugih in niso znana pri starih pisarjih med Rimci in Grki.

Kraj enega prebivališča se imenuje mesto, naj bode velik ali majhen; ako je obzidan ali močen je grad.

Emona je bila že razdjana, kadar so Slovenci na Kranjsko prišli in so ta kraj, kjer sedaj Ljubljana stoji, Gradišče imenovali; niso namreč vedeli, da to podrto mesto je imelo pri Rimcih ime Emona. Drugega pa ni bilo videti, kakor razvaljeno ozidje, to je razdjan grad ali gradišče. Tako se v dostih krajih po naši deželi gradišče imenuje, kjer je nekdaž kak grad stal.

V Gradišču se je ta mestija začela Ljuba ali Ljubljana imenovati, ker je na lepem in ljubem kraju pri vodi in pri polju ležeča. Dolenjci še dandanašnji v več krajih pravijo Ljublěna, ne Ljubljana, dasilih je Ljubljana tudi prav od besede lubljam, to je za ljubo, rad imam.

Od ljubega prebivanja pride več imen, kakor postavim Ljubelj, Ljubno, Ljuben, na Štajerskem, Lublin na Poljskem, Lublenic v Šleziji.

Mesto Kranj je bilo od Rimcev imenovano Santikum; tukaj so knezi cele Krajne sedež imeli, zatoraj so mu Kranjci s posebno zastopnostjo ime Kranj dali, in je bil trdno obzidan, tudi od obeh visokih bregov Kokre in Save pred sovražnikom varen.

Slovenci so tudi na Štajerskem trden grad imeli, kateri se notri do danes imenuje Slovenji gradec. Za razloček od ene druge trdnjave pri reki Muri, to je Nemški gradec, katerega je nemški cesar Karl Veliki zidal.

Manjše gradove in tabore so v več krajih imeli, kakor tudi straže zoper sovražnike, odkoder se vas Stražišče pravi, ker tam so čuvaji in straže stali, da bi za zgornjo deželo in mesto Kranj čule.

Zunaj Kranjskega je dosti slovenskih imen, kar pomeni, da še tam Slovenci prebivajo, ali da so nekdanj prebivali. Taka imena so Gorica, Oglej, Lipica (Leipzig).

Vse kraje ni mogoče razločiti, odkod imajo svoja imena; nekatera so od Nemcev prevrnjena, nekateri imajo stara slovenska imena, katera se zdaj ne zastopijo zvanj le od taistih, kateri se na slovenskega jezika nauk s pridom podado.

Dandanašnji je dosti nezastopnosti v kranjskem jeziku le zato, ker ne vemo, zakaj so nekdanj kraje s takim imenom imenovali, kakoršnega sedaj nosijo. Kateri bode dobro pregledal slovensko navado, bode našel, da nikoli niso Slovenci brez nič ime krajem, hribom in vodam prikladali,

ampak vsa imena lastnost pomenijo, katero ta ali oni kraj v sebi ima.

Kateri bi rad kranjskih imen pomen zvedel, mora na moškovitarskega jezika znanje se podati. Kranjski jezik je moškovitarskemu najbolj podoben, bolj kakor vsem drugim slovenskim izrekom. Moškovitarji so dosti besedi ohranili, katere so se pri nas pozabile in iz navade prišle.

Stari bukviški jezik ima veliko podobnost z našim kranjskim. Bukviški se taisti imenuje, v katerem so bukve od nekdanj pisane. Črke niso latinske, ampak cirilske in glagolitske, to je stare slovenske. Te imajo podobo z grškimi. Tukaj v Ljubljani se najde več sort bukev, sveto pismo, brevirji, besedišča, pesmi, druga pisanja in gramatike, to je jezikov nauk, od katerega bomo drugikrat več govorili, naše kranjsko pomanjkanje bogatili in po bukviškem popravljali, kar smo od stare korenine na stran zašli.

Popred moremo govoriti od navad in lastnost nekdanjih Slovencev, da bomo počasi pripravljeni zastopiti, kar se bode od njih jezika reklo.

Prokopius piše, da Slovenci so bili sploh veliki, močni in rdečkastih las.

Dosedaj se je še dosti vnanjih rodov pri-mešalo in kri presortala, zatoraj se najdejo med nami ljudje majhne postave in črnih las.

Kranjci so še zdaj večidel visoke postave, trdni, rjavi in rumene lase imajo. Na ravnem je dosti črnih, po hribih so bolj rjavci in proti

Laškem se rumena brada in rumeni lasje bolj v črno zgublajo, zakaj na Laškem črna dlaka kraljuje.

Slovenec se tudi na višnjevih in plavih očeh pozna, Lah pa črne oči imajo.

Škoda je, da Kranjci skloniv ne hodijo, ker so vendar lepe iztegnjene postave. Grdo je videti, da se čeden, lepo izraščen človek dve gube drži, grbo nosi, glavo med pljuča stiska in brgljasto hodi, kakor ena lena kreta.

Hrovatje se še dandanašnji lepo pokonci nosijo in pokažejo, da so junaki od čiste ravne rodovine.

Naše kranjsko ženstvo se veliko lepše nosi kakor moštvo, tako da se smejo moški sramovati, katere dostikrat vidimo, da hodijo kakor gebe, katerim se nič ne prileže.

Vnanje fletno držanje je znamenje notranjega ravnega duha; lenarti hodijo kakor pokleke.

Sedaj bomo govorili o lastnostih, katere so Slovenci znotraj v duhu imeli. Od nekdanj so čutili svojo moč in so se sovražnikom srčno branili. Večkrat so bili premagani, ali nikoli niso zgubili prave ljubezni proti svoji domovini. Še dandanašnji dan svojo lastno deželo silno ljubijo in so pripravljeni se zanjo potegniti, ako bi sovražnik njo požreti žugal.

Noben Slovenec ne zapusti rad teh svojih, rajši je doma; težko ga je spraviti, da bi šel na ptuje prebivat; slovenska ljubezen proti domu je

dostikrat prevelika, da neradi gredejo v žold, ne kakor Nemci, kateri na leta v soldate hodijo pod ptuje kralje. Kranjec pa ne gre drugam pod orožje, kakor le samo za domače dežele.

Da so Kranjci srčni v boju bili in da so še sedaj, ni treba dvojiti, ker se ve, kako srčno so nekdanj se čez Turka bojevali. Ob sedanjem času pa oficirji Kranjce hvalijo, da so najboljši soldatje, kadar se enkrat privadijo.

Po Kristusovem rojstvu v letu 595. je en kan teh Avarov, enega sovražnega ljudstva, Slovence hotel premagati in je slovenskemu knezu Lavritu zapovedoval, da se mu ima podvreči: ali ta je onemu odgovoril rekoč: Kateri človek pod milim Bogom je vstanu nas premagati? Mi smo vajeni ptuje dežele pod se spraviti, ne pa naše lastne zgubljevati. Premagovali bomo, dokler bode kaj vojske in kaj meča na svetu.

Slovenci niso med krepostjo in grozovitostjo zadosti razločka delali. Katere so premagali, so jih neusmiljeno držali. Na kol so natikovali sovražnike, osrčje iz trebuha vlekli, počasi morili, iz glavne čepinje kozarcé za pijačo narejali, sovražnike grdo zasmehovali, dokler niso bili skoz podučenje bolj razsvetljeni.

Enega izgovora so sicer vredni, zakaj tudi sovražniki so tako z njimi naproti ravnali. Ali vender so bili večidel sovraženi in potrti, kakor hitro so prišli sovražnikom v pest.

Kadar je slovenski vojščak samo ponudil prijaznost Dagobertu, frankovskemu kralju, piše Fredegar, da je Dagobert rekel: Mi smo kristjani, božji služabniki, mi ne moremo s psi prijaznosti imeti. Nato mu je pustil Slovenec samo za odgovor dati: „Že velja! Če ste vi božji hlapci, smo mi božji psi, vas bomo tedaj brez prenehanja popadali in trgali, zakaj vi ne nehate zoper božjo postavo delati.“

Od grozovitosti Slovencev je prišel pregovor med Avarci, da Slovenec ni človek.

Pa so tudi Avarci grdo delali s Slovenci, kadar so ga premagali, ga v sužnjost spravili, tako da ime Slovenec je pri njih ime sužnjega postalo.

To ime se še dandanašnji v ptujih jezikih najde in sužnjega pomeni; tako daleč je Slovence ponižalo njih neusmiljenje proti premaganim sovražnikom.

Od tega ponižanja pride, da Slovenci so nezaupljivi in da radi za ušesi nosijo svoje skrivnosti in da tudi za dobroto ne marajo, kadar se jim skaže, ker se boje, da bi kaj nevarnega za tako dobroto zadaj ne tičalo. Zlasti ne zaupajo ljudem drugega jezika.

Ali tudi med seboj si niso več prijatelji. Ogrski Slovenec sorta Hrovata, Hrovat črti Kranjca, Kranjec noče poznati Pemca, Pemec noče poznati Poljca in tako naprej. Zakaj davno so pozabili, da so otroci ene matere od nekdanj.

Slovenci zakrivajo svoje stare navade pred ptujimi. Težko bode Nemec zvedel natanko, kaj Slovenec misli ali kake navade ima.

Pokorni in ubogljivi so sicer dosti radi; ali vendar ne marajo, da saj v aržati figo pokažejo.

Kadar bodo bolj poučeni, kaj dobrega mir in pokorščina prinesejo, bodo tudi z več zaupanjem to držali, kar si bodo skusili, da je za njih dobro.

Zakaj Kranjec nerad od stare navade odstopi in kar je za dobro več let skusil, trdno drži.

Slovincem očitajo, da se radi maščujejo za prejete krivice, in res je, da so menili, da je to moško, kadar se maščuje in babje, ako se hudo s hudim ne povrne; ali te reči so prišle od tega, ker so jih sovražniki naproti dražili.

Prokopius piše, da Slovenci niso ne hudobnega, ne goljufivega nagnjenja. Večidel so pošteni in tudi proti ptujcem dobrotljivi.

Slovenci so dostikrat kaj krivega storili iz kakega dobrega namenka; postavim so jestnine vkradli, da so popotne gostovali, zato ker niso imeli prave luči od zapisanih postav. Krasti, to je očitno ropati, niso za hudobno čislali, kakor dandanašnji Volahi in Čiči menijo. Tatvino so za pregrešno imeli, zato ker je skrivna, tajna ali zatajena.

Slovenci so se nekdej med seboj ljubili, kuševali in objemali, kadar so eden drugega sre-

čali. Kranjec pozdravi svojega sosedu, kadar mu v roko seže in reče: „Bog te sprimi!“

Ta navada mora silno stara biti, zato ker beseda te prijaznosti pride od sprejemanja. Prijaznost stara beseda, tedaj tudi sprejemanje kaže veliko starost od nekdanj, ker prijaznost je od prijemanja.

Da se dandanašnji več ne kušnejo, so morebiti nad tem krivi nekateri tesni nauki hudsumnih ljudi.

Navada je bila, da nekateri so bili med seboj posebni prijatelji, in take prijatelje je mašnik v cerkvi žegnal in zvezal, da je prijaznost bolj držana in močna bila.

Zakonska ljubezen je bila nepremakljiva, stanovitna in popolnoma zvesta. Od tega morebiti pride, da današnjega dneva malo vemo, kaj se pravi nad ženo sumen biti, zato ker ni bilo priložnosti hudo sumiti nad zvestimi ženami.

Nekdanj je bila zakonska zvestost med Slovenci na Kranjskem tako velika, da se je ime sumnjivosti skoraj zgubilo. Možno niso bili sumnjivci nad zvestostjo svojih žen, in žene niso bile sumnjivke; te sorte hud sum je bil redek med ljudmi. Zatorej je sumnjivost, sumen biti ali sumniti tako malo v ustih bilo, da se je v mestih zgubilo in so začeli po nemškem ajfranje imenovati, ker pravo staro kranjsko besedo redko po kotih kranjske dežele sejano najdemo. Vendar še

dandanašnji tukaj v Ljubljani pravijo: na tega sum (Verdacht) leti.

Moramo spet kaj od nekdanjih Kranjcev povedati. Slovenci so radi ptuje pod streho jemali in jih gostovali. Vse božje službe so bile med drugimi šegami tudi z gostarijami obhajane; notri do današnjih dnevov so imeli gostovanje pri shodiščih, sejmi in ob velikih godovih. Sleherni ptujec je bil gost; vsakega ptujega so s častjo prejeli; njih dobrota proti popotnim je bila taka, da ime ptujega in gosta je bilo vse eno; slednji od drugod prideči je bil gost, v goste vzet, in ako bi kdo ne bil popotnega gostoval, so mu sosedje hišo z vsem premoženjem požgali. Helmoldus piše od Slovencev, da nobeno ljudstvo na svetu ne gostuje tako rado kakor Slovenci.

Beseda gost je enaka latinski hospes ali hostis in nemški Gast. Učeni ljudje so davno pred nami skazali, da Latinci, Nemci in Slovenci ne kradejo eden drugemu besede, temveč da so med seboj bratje silno stare matere, katera jih je v Aziji med Perzijani in drugimi ljudstvi rodila. Če so dalje narazen šli, bolj se je ločil jezik med njimi; same koreninske besede imajo še nekaj stare podobnosti. Zatorej je neumno jezikom tatvino očitati, ampak je treba vedeti, da naši evropejski jeziki tudi s perzijskim in hebrejskim staro žlahto in nekaj podobnosti kažejo.

Prvi Slovenci na Kranjskem so bili pod oblastjo rimskih cesarjev, potlej so jih pod svojim jarmom imeli Huni, Goti, Franki in Longobardi; vendar je ostalo med Kranjci nekaj starih navad in postav. Svojih lastnih kraljev niso imeli, temuč samo ob času vojske so poglavitnega vojvoda izvolili, na katerega so upanje imeli. Beseda kralj pride morebiti od besede kraj, kakor bi hotel reči, ta človek ima kraj ali pokrajino v oblasti, zatoorej je on krajel ali kralj.

Drugi gospodje so se imenovali knezi. Knez je dandanašnji firšt ali grof. Od tega so še sedaj imena, postavim vas Knežak na Pivki, Knežnek ali Senožet pri Radovljici in stara pesem od Marka kneza. Grofija ali knežija je vse eno.

Kranjci so znali pisati, preden so bili ločeni od Slovencev na onem kraju Donave in lesem blizu laške dežele prišli, zato ker imajo enako besedo povsod; Kranjec pravi: pisati, Pemec psati, Poljec pisač, Moškovitar pisati.

Beseda: pišem je silno stara in kaže, da je od takrat, kadar niso črk imeli, ampak so le malali svoje misli. Še sedaj Kranjci nekaterim malanim rečem pravijo, da so pisane, postavim pisan preprt, pisano krilo.

Slovenci imajo dvoje črk, ene se imenujejo bukvica, druge kjurilica; bukvica je v navadi pri Slovencih takraj Donave, kjurilica onkraj Donave.

Učeni se prepirajo, katere črke teh dveh so starejše. Jaz menim, da se zastonj trudijo in da

na tem ni dosti ležeče. Ako je prepis, se lahko zastopi, da nobeden za resnico ne ve.

Kar zares vemo, je, da vsi Slovenci so nekdanj izprvega besede in misli skozi podobe pisali; obraze od ljudi, zverin in drugih stvari narejali in skozi taka namalana znamenja spominu pomagali.

Navada besede malati je bila po celem svetu, preden so bile črke najdene.

Od tega pride, da smo v besedi: pisati vsi Slovenci enaki; ali ker so črke bolj novega najdenja, zato je črko vsi enako ne imenujejo. Črke so potle najdene, kar so se slovenski rodovi razdelili.

Kranjec pravi črka, Poljec litera, Srbec pis-mik, Hrovat slovo, Pemec in Moškovitar slova.

Kranjci so tedaj ob času njih prestopa čez Donavo proti Laškemu brez črk bili in so le s podobami pisali, to je malali.

Malati pravijo vsi Slovenci in Moškovitarji molovati ali pa živopisati. Ali je od nemškega vzeto, ali so Nemci od nas to besedo vzeli, ni mogoče skazati; priče so pomrle. Morebiti je malati bolj slovensko kakor nemško. Zakaj malam se zna reči, da pride od malega, kakor bi rekel: jaz malam, to je na malem pokažem; na majheno podobo denem, v malem načrkam, kar je na sebi veliko.

Kranjci imajo nekatere črke več potreba kakor Latinci; te črke so: z, s, ž, š, č; nekaterih pa ne potrebujejo, te so: c, q, x. —

Kadar pravim: zad za hrbtom, se piše ta mali s (= z); kadar pa rečem: sad ali sadje na drevju, se postavi ta dolgi f (= s). Tako tudi je razloček v pisanju, kadar se piše: mojškra ne šiva, ako ni živa. Tudi je cep in čep vsako posebej drugače treba pisati in izreči.

Kranjci z latinskimi črkami pišemo; je še le navada od dvestoinštirideset let, kar je Primas Trubar, ljubljanski korar, tako pisati začel. Popred so Kranjci z glagolitskimi črkami pisali, kakoršne imajo še današnji dan korarji v Bakru, Senju in v Dalmaciji.

Pred poldrugsto leti je bil en mašnik v Tržiču na Gorenjskem, kateri je po glagolitsko mašo bral.

Glagolitski jezik je nekdanji čisti slovenski jezik. Sedaj ga noben Slovenec popolnoma natanko ne zastopi; vendar je tak, da bi se ga v kratkem vsi Slovenci lahko zastopiti navadili, ako bi se duhovno opravilo po njem imelo.

Kdo in kdaj je glagolitske črke znašel, se natanko ne ve. Modri možje so te misli, da pri eni glihi pred trinajststo leti so bile znane, to je okoli petega stoletja po Kristusovem rojstvu, zakaj čez sto let po tem so se Hrovatje zavezali, da nečejo zoper kristjane vojske peljati, in so rimskemu papežu z lastno roko pisano obljubo v roke podali.

Okoli devetega stoletja krščanskega števila so misijonarji Slovence k veri preobračali, so pi-

sanje in branje bolj vtrdili in slovenski jezik pripraven delali za duhovske bukve.

Ob tem času je bilo predstavljeno sveto pismo v slovenski jezik, kakor ga še sedaj imamo v škofijskem bukvišču, natisnjenega na Moškovitar-skem v mestu Ostrog v letu 1581. s cirilskimi črkami.

Zlasti si je prizadel vero in jezik pogmerati grški mašnik Konstantin, katerega so kristjani Cirillus imenovali. Od tega Cirila so cirilske črke, katere so po celi Moškoviji še današnji dan v navadi.

Ciril in drugi pomagavci so predstavili mašne in druge duhovne bukve v slovenski jezik; črke so naredili grškim podobne; s takimi bukvami je šel na oni kraj Donave, tam je bil za škofa postavljen v Moraviji, in cirilske črke so se vtrdile tako, da jih skoro vsi Slovenci današnji dan imajo, kateri so grške vere, to je staroverci; Dalmatini, Hrovatje in Bošnjaki jih poznajo in zraven glagolitskih hranijo, karkol je njih starovercev.

Kristjani pa rimske šege so jeli sčasom nemške črke imeti, katere so menihi srednjih časov znašli in po podobi latinskih zarobili. Zatorej dandanašnji pišejo Pemci, Poljci in Lužičarji z nemškimi črkami.

Kranjci so pisali po glagolitsko notri do šestnajstega stoletja. Okoli leta 1550. je začel Primas Trubar kranjski jezik z latinskimi črkami pisati. On je bil rojen Kranjec iz vasi Rašica pod

Trojakom na dolenski strani v Kacijanski fari, je postal mašnik in sčasom korar v Ljubljani. Je prestavil na kranjsko psalme Davidove in Novi testament, tudi je pridige in duhovna pisma pisal; ali ker je bil luteransko vero učiti začel, so ga iz dežele v nemški rajh pregnali.

Od tega časa Kranjci po latinskem a b c pišejo kakor tudi Hrovatje, Dalmatinci in sploh Slovenci, kar jih je bliže Laške dežele.

Ob času Primaža Trubarja je več drugih Kranjcev kranjske bukve z latinskimi črkami pisalo.

Kar je bilo luterskih bukev, so bile na Nemškem v Vitenbergu natisnjene. Med temi je Sveto pismo ali Biblia pretolmačena od Jurja Dalmatina, natisnjena v letu 1584. Ker ta Biblia na strani take napise ima, katere so rimskemu papežu in katoliškim naukom zoperni, je bila ljudem prepovedana, iz rok odvzeta; in sedaj jih malo takih bukev najdemo v rokah učenih mož. Ta Biblia tudi ni taka, kakoršna ima biti po sklepih cerkvenega zbora v Tridentu.

Adam Bohorič je dal na dan gramatiko za kranjski jezik v letu 1584. Do sedaj se še malo takih bukev najde; vendar jih imamo za nauk, da iz njih zvemo, kako so naši stari predniki pisali, jezik čistili in podučili, kako bi se zunanji izučil naš jezik govoriti.

Tudi ta gramatika je bila prepovedana, ker ima nekaj katoliškemu uku zopernih podučenj v predgovoru. Namesto te gramatike je dal na

svitlobo eno drugo pripuščeno od višjih pater Hyppolitus, kapucinar, v letu 1715. natisnjeno v Ljubljani.

Bohoričeva gramatika se je razgubila, Hypolitova je premalo med ljudi prišla. Sleherni pisavec je kranjsko pisal, kakor se mu je zdelo; nobeden ni gledal na stanovitno vižo, vstavo ali red. Pisarji poprejšnjega stoletja so se dosti držali po Bohoriču, ali v sedanjem stoletju so rili naprej in s kranjskim pisanjem delali, kakor prešič z mehom.

Oče Marka, menih bosih avgustinarjev kloštra na Dunajski cesti v Ljubljani, rojen pred mestom, videč to nadlogo, je spisal novo gramatiko v letu 1768. On je imel v bukvišču tega kloštra Bohoričevo in Hypolitovo gramatiko, vendar drugače je napravil svojo, njo na dan dal in rekel: da do njegovih časov še nobene kranjske gramatike ni bilo. Ali potem smo zvedeli, da on je imel poprejšnje gramatike; zatoorej naj gleda sam gori, kako si je upal neresnico govoriti in pisati.

Očetu Marku smo hvaležni za več reči. On je spet branje med ljudi razširjal, od trideset let se je skoro vsaki pastir in pastarica brati naučila. Dosti bukev je med ljudi dal; jezik semtertje v bukvah očistil, omečil in lepši prirezal.

Ali nekatere reči zastopnim niso dopadle; on je namreč stare mejnike brez vzroka prestavil, od starih gramatik odstopil; pisal kakor ljubljanski

predmestjani govore; ni gledal na čistejši jezik Poljancev in daleč od Nemcev stoječih starih kranjskih zarodov. On je preveč nemškoval, namesto da bi bil slovenil. V nekaterih besedah je brez potrebe hrovatil, v drugih premalo zunanje Slovence čislal, kjer je lahko in treba.

Eden njegovih jogrov spozna, da se je dosti od njega naučil; vendar sedaj vidi, da je potrebno tudi stare gramatikarje poslušati, kateri so pred njim pisali.

Odtod pride, da oče Marka pri nas nobenega nima, ki bi se po njem popolnoma držal; prestavljalci svetega pisma in drugi učeni od njegove viže odstopajo in se bližajo starejšim pisarjem v jeziku in v pisanju.

Iz tega sklenem, da bi dobro bilo, skoro eno gramatiko inu besedišče videti, v katerih bi se kranjski jezik v svoji čistosti našel, stari mejnik le iz potrebe prestavil, govor po teh naukih prirezal, kakor so ga drugih jezikov učeni lepotili, in se nič ne zapletalo, temuč izrekovanje za ušesa, pismo in za pesem prilično naredilo.

Francozi prvič na Slovenskem

(„Ljubljanske Novice“ 1797.)

(Ljubljana 20. dan sušca.) Je slišati, da so Francozi čez vodo Piave noter do Vidma in Codrojpe prišli, celo beneško Furlanijo vzeli,

in da na meji cesarske Furlanije tri pošte daleč onkraj Gorice stoje. Ali princ Karl je pisal, da se nimamo tega bati, ker on pri Gorici, Soči, Gradišču in Palmi Novi trdno stoji. Naj le beneške kraje imajo, boljše je za nas, da se naše lastne meje držimo, da denar pri nas ostane; dokler pomoč iz Ogrskega pride, da se bode proti Mantovi iti moglo. Lani je Francoz prišel noter do pemske in ejstrajske meje, vendar ga je princ Karl potepeno čez Rajno pognal; tudi tukaj ve princ, kaj dela, imejmo za Bogom nanj zaupanje. — Soča, Gorica, Trst, snežniki in Hrušica so trdne meje.

(Ljubljana 23. dan sušca.) Včeraj je pošta po navadi iz Trsta prišla, pisma prinesla in povedala, da do torka, to je do predvčeraj še ni bilo okoli Trsta nikjer Francozov čutiti; štirje soldatje so pri boju zraven Gradiške ušli, v Trst pritekli in povedali, da Gorica je v nevarnosti, in da boj pri Gradiški onkraj Soče je bil za nas nesrečen; nato je jelo po Trstu bežati vse, karkol jih je strašljivih. Zares jih je štiri dni lesem tolikaj skoz Ljubljano proti Štajerskem bežalo, da je skorej kočija za kočijo tekla, in da je bil komaj na oštarijah prostor. Ti pripovedujejo, da je Gorica že pod Francozom, ali da so se naši v Rebernica nad Razdrtim (Prewald) ustavili. Naša vojska tedaj stoji med Razdrtim in Postojno. Predvčeraj se je princ Karl tukaj skozi v Celovec peljal; smo slišali, da je rekel,

da od Trsta in Gorice ni take nevarnosti, temuč da Franzoz skozi Pontabel v Korotan bolj silo dela. Ljudje iz Gorenjskega povedo, da je Francoz skozi Pontabel noter do Malborgetta v štrici svetih Lušarij predrl.

Včeraj so na Ježico pri Savskem mostu obilno strelnega praha pripeljali in čez noč v cerkvi sv. Jurja hranili. Iz Ljubljane so vsi bolniki in soldaški ranjenci na Štajersko prepeljani, tudi fantje soldaški in špital. Majlenderski vklenjenci so danes proti Hrovaškemu peljani. Nove nune gredo v Velesalo. Se dela prostor za cesarsko armado, katera se bo tu nabirala.

Kar je boječih, so šli te dni iz Ljubljane ali na svoje gradi, ali na Štajersko, ali na Hrovaško. Cesarske reči so tudi začele soldatom prostor delati in pojdejo na cesarsko povelje dalje v varnost. Tudi iz Idrije so denarji, srebro in cinober dalje proti Gradcu prepeljani. Vsa priprava se dela, da bi morebiti kaj pri eni mogoči nevarnosti na škodo ne šlo.

Pomoč od Rajne je v Tirolah in v Korotanu našim že obilno došla. Pravijo, da lesem v Ljubljano ima tudi 13 tavžent mož danes ali jutri na pomoč priti.

Kar je soldatov iz Mantove tukaj okoli stalo, so dalje prepeljani, da bo prostor, dokler svoj čas dostoje, da bodo na vojsko smeli.

(Ljubljana, 19. malega travna): Pisma iz Notranje strani pišejo, da so Francozi Idrijo

obiskali. Je namreč prišlo 600 Francozov in en general z njimi po hribih nad Idrijo; Idričani pošljejo dva gospoda njim naproti. Francozi gredo v mesto, zapišejo, kaj je cinobra in srebra napravljenega, postavijo roko nanj, da je njih; ukažejo pridno delati in pri miru biti. Jesti in piti so hoteli plačati, ali Idričani niso nič vzeti hoteli.

Po Ljubljani je bil strah zato, ker so nekateri razkropljeni soldatje in Hrovatje posili ljudem jemali, rekoč, da niso že pet dni nič jesti dobili. Naši meščani so jih vkup spravili, na grad djali, jih bodo napasli in zdrave k regimentom, bolne v špitale poslali. Tudi pride jutri en bataljon Tercovih pešcev 700 mož iz Vrhnike v Ljubljano, mesto varovat. Poglavitni kvartir pod firštom Reusz je šel iz Ljubljane proti Krašni, nekaj pak tudi na Gorenjsko. V Ljubljani je danes vse tiho in mirno. Le ne vemo, kaj bo za nas, ako Francozi cesarske soldate od Postojne nazaj porinejo in k nam pridejo, in ako nam veliko naklado nalože, ker nam gotovega denarja manjka, premožnih pak je dosti ubežalo. Kje se bode mogel denar dobiti, zlasti v teh časih, ker ni kupčije in nič zaslužka?

Ali je princ Karl na Korotanu srečen ali ne, ni nič slišati. Eni prihajalci iz Gorenjske strani pripovedujejo, da so Francozi že do Beljaka skoz Pontabel predrli, vendar da Beljaka še niso vzeli. Drugi pak povedo, da se general Očkaj

na Kóreni trdno drži in da so Francozi iz Trbiža nazaj pobiti.

(Ljubljana, 30. dan sušca): Petnajst eskadronov cesarskih konjиков je imelo tukaj pri Ljubljani stati in mesto braniti. Kmetje od vseh krajev so cesarsko blago čez Savo nepretrgoma vozili. Generali Sekendorf in Hohenzollern pak so prišli v Ljubljano z veliko huzarji, ulani in drugih regimentov konjiki; en bataljon vojakov drugega banatskega regimenta je na Mirju čez noč ležal in konjiki pod Turnom. Ponoči je bilo lepo videti ognje, pri katerih so kuhali in se greli. Mesto je dalo cesarskim soldatom dosti vina.

V torek je Tercov bataljon pod oberstom Stadler šel čez Savo na Črnuče, kateri je v nedeljo iz Vrhnike prišel. Okrog Ljubljane so bili povsod piketi razstavljeni, veliko konjиков je stalo zunaj mesta; ali počasi je največji del proti savskemu mostu potegnil; piketi in straže so po hribih, polju in zunaj mesta na vseh cestah stale. Vsi smo bili v enem čudnem čakanju na reči, katere so imele čez nas priti. Zvečer zagledamo, da zadnja vojska že pri Savi na Ježici leži, kjer je bilo veliko ognjev. Vendar so se pri Viču že ognji po samem videli, katere so cesarski piketi imeli. Francoski najprednji piket pa je bil nad Škandrom na Blatu.

(Dunaj 5. malega travna). General Sekendorf je 28. dan sušca na Savi pri Črnučah ležal, pi-

keti in prednja vojska je nad Ljubljano dose-
gala.

Naša lega pri Šent Vidu na Korotanu ni obetala dobra biti za boj, sovražnik je naprej hitel po cestah od Beljaka, od Celovca in sem-tertje skozi gore; princ je tedaj sklenil, armado na 30. dan sušca iz Šent Vida vzdigniti, se zadaj pri Hohenfeldu tesno vkup postaviti in na pomoč iz notranjih dežel čakati. Pri Šent Vidu je pustil zadnjo vojsko pod generalom Brady, za pomoč je postavil dve brigadi generalov Mitrovsky in Lindenau na višev (en echequier), da bi generalu Brady v sili pristopila.

(Ljubljana, 16. malega travna). Pred-
včeraj sta dva cesarska oficirja prišla iz Novega mesta s pismom od princa Korlna, da je zglihano prenehanje od boja na nezgovorjen čas, ampak da mora štiriindvajset ur poprej boj napovedati taisti, kateri ga bo hotel začeti.

Danes pak je prišel v Ljubljano francoski oficir od generala Bernadotte poslan, ki je pisma na generala Frianta v Gorico nesel in povelje imel tukaj v Ljubljani povedati, da je bil prvič preneh od boja na pet dni, potlej na druge tri dni zglihan; zdaj ga pak Francozi in cesarski še dalje drže, ker nobeden neče drugemu boja naprej napovedati; in da je vse upanje, da se bode v kratkem glihanje za mir s cesarjem začelo. General Bonaparte je v Gradcu, Bernadotte v Pruku pri Muri, Massena v Leobnu. Kje pak cesarski stoje,

ni vedel ta oficir povedati. — Pravijo, da pri dunajskem Najštatu.

Pošta je prišla iz Gradca po navadi, ne pak iz Dunaja.

(Ljubljana.) Na tihi torek 28. sušca so tukaj okrog Ljubljane najzadnji cesarski piketi stali. Mestna gosposka je oštarije odkazala, v katerih so zastonj piti in jesti dobili. Na večer so se vsi cesarski popolnoma čez Savo potegnili. Danes je mestna gosposka zapovedala, da se imajo vsi tiho pri miru držati, kadar Francozi pridejo, da se kaka nesreča ne primeri.

Tiho sredo 29. sušca zjutraj nismo ne Francozov, ne cesarskih videli; proti poldne so nekateri cesarski piketi skozi mesto hodili; zvečer so vsi piketi proti Savi potegnili; general Šulcovka se je z dvema cesarskima huzarjema skozi peljala k svojemu možu, cesarskemu generalu, kateri v Roverbelli na Furlanskem ranjen leži. Noč je bila tiha, in po Ljubljani med dvema vojskama vse pri pokoji. Cesarski so most na Savi odkrili, da se čez ni moglo.

V četrtek zjutraj prijezdi francoski obristleutenant z trobentarjem in onima dvema cesarskima huzarjema; pravi, da nese pismo na generala Hohenzollerja; pride opoldne nazaj kosit in pove, da eno oznanilo od gen. Bernadotta na Kranjce pripravljeno na Vrhniki leži. Popoldne so se trije od mesta poslani z njim na Vrhniko peljali, da so šli generalu deželo priporočiti, da bi prizanesel

in ji naklade ne naložil, ker je revna, kamenita in od vojske zmolzena. Oznaniło so na Vrhniki našli, ali generala Bernadotta ne.

Tihi petek 31. sušca zjutraj ob osmih prijezdi francoski avtman z 40 huzarji, prinese oznaniło od Bernadotta na Kranjce, kakor se bo bralo v prihodnjih novicah. Zapove, da se ima kranjsko in nemško natisniti; pove, da so Francozi že v Celovcu, in gre spet na Vrhniko nazaj. Včeraj se ni pri nobeni cerkvi zvonilo zavolj bližnjega sovražnika, da bi kaj pomote skozi zvonenje ne vstalo; danes pak so opoldne zopet zvoniti začeli.

V soboto 1. malega travna pride v Ljubljano general prednje vojske Murat (Müra) s 70 konjiki, objezdi mesto; po kosilu jezdi do Save, ogleda vse. Zvečer pride dosti francoskih pešcev; obstavijo mesto s piketi in stražami.

Tiho nedeljo 2. mal. travna dojde še veliko več konjikov, zlasti pak pešcev; vzamejo kvartir na londtovži in po hišah; puste oklicati, da 1. tobak v opaldi njim sliši, 2. da se imajo vse cesarske reči njim razodeti in izročiti, 3. da nobeden ne sme svojih konj prodati, temuč domu vzeti, če so šli kam na ptuje. — General Murat hodi cel dan k nogam okoli in sam vse ogleduje. Proti Savi peljejo nekaj štukov. Oficirji sami svoj kruh in seno za konje nosijo. Savski most so zopet popravili. — Zvečer pozno pride divizijski general Bernadotte, vzame kvartir v škofiji in večerja ob enajstih ponoči z več drugimi oficirji.

Ponedeljek pred cvetno nedeljo 3. malega travna zjutraj jezdi general Bernadotte povsod okoli mesta, ob Savi do Zaloga in ob Ljubljani. Opoldne ukaže zbranim purgarjem na rotovž priti, odpusti vso vojno naklado kranjski deželi, zbere može za deželo vižat in razklada oznanilo od generala Bonaparte, katero se bo našlo v prihodnjih novicah. — Nekaj pešcev pride danes v mesto s turško muziko. — Popoldne pripeljejo pet voz cesarskega tobaka, katerega so v Krašni dobili.

Torek 4. mal. travna je bila vahparada s turško muziko ob enajsti uri. Popoldne ob peti uri je pustil general enega francoskega huzarja na trgu pri zidu šenklovške cerkve ustreliti, ker je ponoči v Gradišču po sili v eno hišo pridrl in ropal. Francoski oficirji so sami rekli, mi ne moremo za vsakega našega soldata dobri stati, da bi ne ropal, vsaka vojska ima te sorte nadloge; ali slednjega mi ostro pokorimo, kirkol bo previžan, da je ropal; in pustimo vedno patrolo krog hoditi, da na hudodelnike gleda. — Danes so ti deseteri možje na rotovžu Bernadottu prisegli, da bodo povelja francoskega svobodstva držali, se na nobeno stran v vojsko ne mešali, in da bodo kranjsko deželo zvesto vižali. — Smo slišali, da Trst mora Francozom milijon dukatov naklade plačati, polovico z blagom; tudi stotavžent hlebcev kruha dati. — Zvečer je francoski soldat svojega tovariša v eni oštariji prebodel;

tudi je bilo z bobnom oklicano, nobenemu Francozu po sedmi uri na večer v oštarijah nič več vina dati, kateri bi pak silo delal, ga pri bližnji straži napovedati, da ga bo zaprla.

Cvetna sreda 5. mal. travna. Popoldne je bilo vsem mestnim in bližnjim ljudem ukazano, vse konje pred kapucinarje Francozom naprodaj pripeljati; tudi je bilo od generala zapovedano, da morajo bankocedelci za gotovo veljati, da se jih ne sme nobeden braniti, temuč da pri popolnoma ceni ostanejo. Cesarski tobak so Francozi prodali za nekaj tavžent goldinarjev in so tudi nekaj bankocedelcev za plačilo vzeli. Po štacunah so močno kupovali in vse gotovo plačevali. Opoldne prejmejo štafeto od generala Bonaparte, da imajo v Celovec iti; kakor roj čebel so bili zdajci vsi na nogah, v dveh urah na pot napravljeni, iz mesta proti Šentvidu vreli, da je bila od Ljubljane gori vsa cesta polna pešcev in konjikov.

(Ljubljana 28. mal. travna.) V Gradec je prišel v soboto poglavitni general Bonaparte, divizijski generali Bernadotte in Serrurier z več drugimi. Malo za njimi se je pripeljal cesarski general Meerfeld. Na gracarskem polju je Bonaparte pregledoval 12 tavžent francoskih soldatov, kateri so stali na enem prostoru od ene ure hoda narazen po dolgem. Ti in več drugih pojdejo skozi Ljubljano na Laško nazaj. General Bonaparte je prišel danes v Ljubljano. Za Francozi gredo cesarskih 24 tavžent mož, da se bodo spet po

cesarskih deželah razdelili; Francozi pak idejo domu. Mir je od cesarja podpisan; Cesar je dal povelje, da Francozi smejo pri nas konj kupiti, karkoli jih hote.

(Ljubljana 2. velik. travna.) Dvorne novice na Dunaju od 22. dneva malega travna sicer nič od miru ne govore; vendar tudi nič ne pripovedujejo, da bi se kdo v Estrajhu pripravljaj na bran zoper Francoze. — Ravno te novice pravijo, da je princ Karl 19. dan mal. travna šel k armadi pri Rajni. — Pošta iz Trsta in iz nemškega Gradca hodi vsak teden dvakrat, in skoraj bodo hodile po navadi kakor popred.

Francozi so začeli skozi Ljubljano v petek proti Trstu hoditi; vsaki dan jih grede nekaj mimo. General Bonaparte je v petek v Ljubljano prišel zjutraj ob osmih, je počival do polenajstih, generale pred se pustil, z njimi ob poldne kosil in se ob dveh popoldne dalje po tržaški cesti peljal. Prebivališče je vzel v škofiji in ljudem se pri oknu pokazal; je truden videti, vendar pravijo, da ima trdno zdravje.

Semenj ob Triakih se ne bode držal, temuč od mestne gosposke je vendano:

Naznanje.

Zavoljo dogodkov, katerih nismo prevideli, se letošnji Triaški semenj na 29. dan rožencveta prestavi; tako, da se bode ob dnevu svetega

Petra in Pavla začel inu štirinajst dni zapored držal. — Ljubljana 28. mal. travna 1797.

Jožef Gollmajer,
Burgermaster.

V soboto popoldne ob petih se je divizijski general Bernadotte v Ljubljano pripeljal in prebivališče v škofiji vzel; on tukaj ostane, dokler njegov divizion mimo ne odide.

Tudi v soboto zjutraj je cesarski kraljevi general Meerfeld lesem prišel in se po kosilu po tržaški cesti dalje odpeljal. —

(Dunaj, 28. mal. travna. Dvorno oznanilo.) Sploh-glihanje na mir s Francozi je že podpisano, bojevanje jenjalo, in upanje bližnjega miru približalo.

(Ljubljana, 5. vel. travna.) V sredo je divizion generala Serrurier proti Vrhniki odšel, je ležal v Ljubljani pod Turnom in od Šiške do Dravelj in še po drugih vaseh.

Včeraj je začel divizion generala Massena v Ljubljano dohajati. Danes je tukaj in gre naprej proti laški deželi.

Divizion generala Bernadotte je še zmiraj tukaj, pojde okoli nedelje proč; in potlej pridejo cesarski k nam.

Njih cesarska Svitlost so te od generala Bonaparte v Ljubljani za deželsko vižanje postavljene 10 gospode tem časi potrdili, dokler se bode poprejšnja landšaft spet povrnila.

(Dvorno naznanje iz Dunaja 11. mal. travna.)
Za štajersko in kranjsko mejo ohraniti in deželo hrovaško varovati, tudi za sovražnika ostrašiti, da bi naprej ne drl, so Hrovatje Dravo, Savo, Gornjance in Metliko obstavili in po dolgem noter do karolinske ceste en trak soldatov potegnili.

15. malega travna pravi dvorno naznanje dalje, da je Kazimir oberstar sluinskega regimenta mesto Reko na suhem in na morju tako obdal, da je na 10. dan mal. travna Francoze, kateri so en teden poprej Reko proč vzeli, ven izgnal, 83 soldatov in 3 oficirje Francozom vjel. Zvečer ob šestih je Reko nazaj vzel, potem še Francoze čez Svet Matija gnal, pri Sv. Matiji tavžent Hrovatov postavil; tudi obljubil, da bode Francoze čez Lipo nazaj podil.

21. dan mal. travna pove dvorno naznanje, rekoč: Oberstar sluinskega regimenta z imenom Kazimir je Francoze popadel na dan 14. malega travna pri Trnovem na cesti proti Ljubljani v Trstu. Iz Trnovega so bili Francozi noter do Postojne nazaj pobiti, je bilo veliko mrtvih, 80 vjetih, 1 oficir ranjen, in Francozi so se čez Razdrto v Vipavo nazaj potegnili, so zgubili en po osem liberski štuk, dva voza strelne priprave in konje; cesarskih je bilo 5 mrtvih in šestnajst ranjenih.

Ravno ta dan je bil sovražniku Trst vzet; tukaj so cesarski našli za dva milijona žita, blaga, in živega srebra, katere reči je sovražnik nam

proč vzel; tudi smo v Trstu dva štuka Francozom vzeli.

Ena francoska barka je prišla v Trst z 22. škrinjami denarjev, ker je menila, da so Francozi v Trstu; te denarje je tudi oberstar Kazimir proč vzel. On pak ni vedel, da je prenehanje od boja zglihano, zvnaj še le 14. dan malega travna ob enajstih na znanje dobil, potem, ker se je že vse to popred zgodilo. —

(Ljubljana.) V nedeljo je šel divizijon generala Massena zjutraj zgodaj proti Vrhniki, kateri je dva dni in tri noči tukaj ležal, nekaj po kašarnah, cerkvah in hišah, nekaj po bližnjih vaseh. Štukov je imel 12, drugih vozov za strelno pripravo pa 48. Eni menijo, da je bilo število tega divizijona pettavžent mož, drugi pravijo, da okoli 10.000; Francozi pak so rekli, da jih je 14.000.

Divizijon generala Bernadotte je že oni dan eno polovico mož naprej poslal, ta druga polovica pak je v ponedeljek proč šla tudi proti Vrhniki. Štukov je imel 8, drugih vozov okoli 30.

Od ponedeljka zjutraj ni nobenega Francoza več tukaj; smo le sami domači, in čakamo na cesarske soldate, kateri jutri ali pojutranjem pridejo.

Iz „Ljubljanskih novic“.

(1797—1799.)

Ta teden sem zvedel, kako Kranjci nemškujejo. Eden me na cesti sreča in praša: Gospod, ste videli tukaj gori cvelf vozen po cesti iti? — Meni se zdi, da se taki od novega mošta nemški jezik govoriti uče.

*

Te dni je eden rekel, da kranjskemu jeziku besedi manjka, da je ubog; in je nekatere nemške besede za skušnjo postavil, od katerih meni, da jih ne moremo po kranjsko reči. Besede so te: augenscheinliche Klarheit, ich meine, ich wähne, ich halte dafür. Prva beseda ima en koš bogastva v kranjskem in se pravi: očitnost, razločnost, zapopadljivost, razglednost, vidnost; očitni razloček, vidijoča očitnost, razgledno pokazanje, vidno razodenje, s prstom pokazanje; iz teh besedi se lahko z rokami prime in vidi, kako bogat je kranjski jezik. Druge tri, katere po nemško zgoraj stoje, se tako prestavijo: menim, sumim, za tako čislam, domišljam, meni se zdi, se dozdeva, natolkujem, imam za resnici podobno, za prav štejem, moj sum na to leti. — Kranjski jezik je sam na sebi bogat, le ljudje so revni na besedah, zato, ker premalo spomina imajo na to, kar jih je mati učila.

*

Te „Novice“ se zato „Novice“ imenujejo, ker po celi gorenjski strani nad Kranjem tako govore, in sploh med seboj pravijo, kadar kdo pride od daljnega kraja: kaj zaene novice prineseš? Kaj se v novicah bere? Drugi Slovenci in Moškovi-tarji cajtenge imenujejo novine; ali novina pri nas pomeni novo njivo; zatoorej se rajši držimo imena, katerega nam Gorenjci v roke dado. Vem, da na Krasu in v Gorici pravijo nevestam novice; ali to je iz laškega posneto. Ako bi vendar kdo eno boljšo besedo vedel, kako bi se novice drugače prav kranjsko rekle, je prošen, da bi povedal in dober svet dal; dokler ni kaj boljšega, ostano pri starem gorenjskem imenu.

Nekateri bi radi imeli, da bi se več v teh Novicah pisalo in zraven posebni listki prikladali; ali prosim jih, naj ne zamerijo; zakaj delo se ne plača zadosti, in do sedaj grede vse na upanje, da sčasom bode več jemalcev. Sleherni lahko prevdari, da za dvasto rajnš se ne more dvain-petdeset pognov natiskovati; brez tega, da je po vrhu treba vnanje novice kupovati, papir za pokrove dajati in dosti stopinj storiti.

*

En rojen Kranjec ne da miru in v enem pismu piše, da kranjski jezik je ubog, zato ker nekateri ljudje dosti nemških besedi namesto kranjskih govore.

Ako bi taka veljala, bi Nemci bolj pomanjkljiv

jezik imeli kakor mi; zakaj Nemci vsaki dan veliko silo francoskih, latinskih in laških besedi v ustih nosijo. Po celi Evropi je taka navada, da sosedje od sosedov besede brez prave potrebe jemljejo; ali to je spačena navada in v bukvah ne sme biti, temuč bukve se morajo v čistem jeziku pisati.

Ne smemo tedaj pisati: fajn, fàlar, faler, fant, favd, friš, flaša, flika, furman; ampak: tanek ali lep ali veščen, steber ali podpora, pregrešenje, mladenič, gubà, sirovi ali presni ali hladni ali nov, steklenica, zaplata, voznik.

Da pa slovenski, latinski, nemški in grški jezik so v koreninah eden drugemu podobni, je znamenje, da od ene matere iz nekdanih časov pridejo; ne pa, da eden drugemu kradejo.

Sicer se bomo tožili, kdo je tat, in bode najpred prašanje, kdo bo za sodnika mogel biti? Zakaj slovenski narod je trikrat tako velik kakor nemški; Latinci in Grki pa so pomrli.

*

Ta teden smo prejeli pismo od enega ne-podpisanega človeka; pismo je dano na pošto v Razdrtem 15. dan velik. srpana. V tem pismu se toži, da od Bonaparte nič ne pišemo, ker vendar ljubljanske nemške novice, tržaške in beneške novice dosti vedo povedati. Naš odgovor je v kratkem: mi nečemo v kranjskih novicah nič dru-

gega od zunanjih dežel pisati zunaj tega, kar dvorne dunajske novice pišejo, katere so najbolj resnične in največ res pisati vedo. Kateremu to ne dopade, mu ne moremo pomagati, zakaj mi smo v prvem oznanilu obljubo storili, da se bomo popolnoma ravnali po dunajskih dvornih novicah. — Dalje nam to pismo očita, da prazne reči pišemo; da malo povemo, kako naši soldatje marširajo, da pišemo, kar so drugi ljudje že pozabili; da od Basvan Oglu nič ne vemo in druge take stvari. Mi pa porečemo, da dunajske dvorne novice ravno, to pišejo, kar mi, kdo pa je vstani te cesarske novice z lažmi pitati?

*

Te dni je eden pesem naredil, katera je iz maše vzeta. To je znamenje, da semtertje se eni mujajo, kranjski učenosti na noge pomagati. Sploh kaže, da ta pevec je vstani kaj dobrega narediti, kateri je to pesem zložil. Je vošiti, da bi jo malo popravil, nepotrebne zaplate ven spustil in z duha polnimi besedami namestil. V pisanju je znamenja nad črkami opustil, to je prav; kdo bode s takimi pisanje vse pomavtal, kar navada sama uči, kateri sklad je dolg, kateri pa kratek, in po celi Evropi drugih jezikov pisarji kljuko na dolge sklade postavljajo. Besedo tvoj je pisal: toj; menim, de ima tudi prav; čemu bomo pisali, kar se ne izreče; saj so tudi Lah, Francozi in Nemci dosti takih starih nepotreb doli djali in iztrebili.

Ne vem, zakaj tolikrat s prstom kaže, ker piše postavim: ta Evangelium, na dan t'ga vmiranja; mar bi rekel: Ven gre iz božjih ust svet Evangelium in: na dan umiranja.

Predgovor iz „Kuharskih bukev“.

Ne samo navada, ampak tudi spodobnost je, da ženske kuhajo. Žene so skrbnejše za snažnost, iz njih čednih rok je vse prijetnejše, one se znajo urnejše obračati, imajo bolj oster pokus, bistrejši poduh za razločiti, kaj boljše, kaj zdravejše. — Moškim naj ostane učena zdravilska kuhinja v apotekah. Kuharji so preveč brihtni hoteli biti, ženske premojstriti; ali kaj je iz tega vstalo? Oni so znašli umna mešanja, ali nevarna za zdravje; pod zavitimi in komaj zastopljivimi besedami vpeljali silno čedo nezdravih jedil; s ptujimi imeni kuhinjski jezik Nemcem in Slovencem zmešali; tako daleč, da nam dandanašnji skoro ni mogoče zunanje kuharske bukve zastopiti.

Kranjice se kuhanja težko uče, ker ne zastopijo pomenek francoskih, angleških, laških in nemških besedi; posebna nadloga je po deželi zunaj mesta; tam ga ni človeka, ki bi skrivno zastopne besede razložil nevajenim Slovenkam. Torej sem si prizadel začetek kranjske kuhinje v roke dati mojim rojakinjam. One imajo čast, da so narejavke zdravih, dobro dišečih in snažnih

jedi; tedaj jih nagovorim: storite tudi ve čast vaši kuhinji, da jo boste v lastnem slovenskem jeziku zastopile, govorile in ohranile. Ako nisem morebiti vse prav po kranjsko zadel, bode te popravile in za drugi prihodnjikrat povedale, kaj imam prenarediti, kadar se bodo te bukve drugič natiskovale. Slednja umetnost ima svoje lastne besede; tudi ve imate svojo vižo kuhinjske stvari prav imenovati, tedaj bode te najbolj znale mojemu slabemu pričetku popolnost naložiti. Čemu besede krasti? Ali ni slovenski jezik zadosti premožen? —

Kuharice naj berejo te cele bukve zapored, da sploh zastopnost dobojo. Pamet jih bo učila, k slednji jedi več ali manj priprave vzeti, kakor imajo za več ali manj ljudi kuhati. Semtertje se znajo ene stvari premeniti, opustiti, druge pridjati: skušnja je velik učenik.

Dalje imam zavoljo kranjskega jezika, v katerem so te bukve pisane, opomniti: jaz sem gledal na najbolj znane med Slovenci najdene besede, da bi vsem zastopen biti mogel. Kadar koli ene kranjske bukve na dan pridejo, ima slednji kaj čez jezik godrnjati; enemu je preveč po hrovatski, drugemu preveč po nemški in tako naprej; jaz pravim: mi moramo kranjske slovenske besede poiskati semtertje po deželi raztresene, in na to vižo skup nabrati čisto slovenščino. Skušnja me uči, da ni lahko stvari najti, katera bi se v enem ali saj drugem kotu prav po slo-

vensko ne imenovala; če je pa kaj novič znajdenih in starim Slovencem neznanih reči, se znajo te po zunanjih jezikih imenovati, ako bi je mi ne mogli iz slovenske korenine krstiti.

Moje besede v teh bukvah so skoro vse kranjskega, slovenskega roda s tem samim razločkom, da se povsod v naši deželi ne govore. Ali ima pa zavoljo tega meni kdo kaj očitati? Bom li drugam hodil imena beračit, kadar jih doma najdem? Ne bomo li nikoli naš govor popravili? Ako bi ta reč tako naprej šla, bomo doživeli, da se ne bodo Gorenjec, Dolenjec in Notranjec eden drugega zastopili; eden se bo ponemškoval, drugi bo sam na sebi ostal, tretji bo napol Lah. Kdo bi potle Kranjcem bukve pisal? Tedaj moramo eden drugemu podati, kar ima slednji čistega. —

Spoznam, da nismo še pri zadnji popolnosti čistega kuhinjskega jezika. Najlaglje bi meni v ti reči pomagale gospodinje po deželi, ki so najbližje pri izvirku neskaženega slovenstva.

Zatorej priporočim in prosim, da bodo prvemu začetku dobrovoljno prizanesli, moje prizadevanje popravili ter slovensko kuhinjo v stanovitni red in vrsto djali.

Ljubljana, 1. dan mali travna 1799.

Valentin Vodnik.

Predgovor iz „Pismenosti“.

Dosti po nemško in latinsko pisanih gramatik je med ljudi danih, katere Nemcem in drugim Evropejcem kažejo slovenski jezik pisati in govoriti; slovensko pisanih pa za domačo potrebo nič več ne poznam, ko sami dve: Smotrickovo in Lomonosovo za Ruse in Srbljane. Tujce smo tedaj učili našo besedo znati, sebe pa ne. Odtod pride, da nimamo skoro nič učenega pridelka. Zatorej je prav prišla zapoved, našim mladenčem dati v roke pismeni nauk, ki jim bo kazal, svojo domačo besedo izrekovati in na pismo devati.

Porečeš: Čemu pa mi bo, saj znam po naše govoriti? — Govoriti znaš, ali spravno govoriti in pisati morebiti ne. Nemci, Lahi, Francozi dajo svojim otrokom najpred svojo domačo pismenost za prvi uk, daslih znajo nemško, laško, francosko. Zakaj? — Zato, ki je treba začeti vse nauke s tisto besedo, katero nas je mati učila. V ti se otroci lahko in hitro navadijo pismene znanosti. To je prva stopnja k vsem višjim učenostim. Veseli tedaj naj bodo oni mladeniči, da jih od začetka ne silimo s tujimi, neznanimi besedami.

Res je, da tudi tukaj nenavadna imena na dan pridejo; ali pri novem uku so nove besede potrebne in te niso neznane, ker so vzete iz drugih že vsem znanih. Vsako delo ima svoja glasna znamenja, katera so čudna ali morebiti smešna tem, ki niso tistega dela. Kdor ni mlinar, ne ve,

kaj je polza, šiška, pestrana, pah, trličnik. Kdor ne dela rudo v Bohinju, meni, da je v Kolobociji, kadar jih sliši med seboj govoriti: pod starčevim temenom začne stena gnati, jama pride v razor, potlej na luknje, sprednji rob ometa, rob stisne. Tako ima tudi pismenstvo svoja imena, katera ne ležé na klopi, temveč gori na polici. Ne zmišljam si jih sam, Smotriski in Lomonosov mi jih dajeta v svojih bukvah. Nekaj malo takih srbskih imen sem prisiljen mimo pustiti, katerih korenine so pri nas celo neznane. Namesto teh dam naše druge take, da jih bodo tudi Srbljani lahko razumeli; tako si bomo roke podali in eden k drugemu brez težave v šolo hodili.

Pismenji nauk bo našo slovenščino zbrusil, zlikal in obogatil; vas mladenče pa pripravil, da se bote drugih jezikov ročno naučili; zatorej glejte najpred svojega dobro poznati. Ne smete meniti, da že znate, kar še ne znate. V kratkem pa bote videli lep sad vašega truda; jaz bom, znabiti, nove domače pridelke lepih umetnosti doživel.

Mi učeniki pa jim berimo v šoli in vелеvajmo brati tako, kakor ima glas vsaka črka sama na sebi, da jih bodo vedeli pisati in da se pravopismosti navadijo.

Ogovor na učenike.

(Iz „Abecede“.)

Starši bi radi, da bi otroci brž znali nemško, francosko, laško in vse druge nauke. Tudi vi učeniki bi radi to. Ali vi ste skusili, da kdor se iz prvega prenagli, se kmalu upeha. Tedaj kdor hoče prehitovati, začne pri znanih rečeh, katerih se otroci hitro navadijo; iz teh jim potlej kaže druge neznane, in tako pridejo od stopnje do stopnje v kratkem daleč. Materina beseda je otroku najbolj znana; prva stopnja tedaj je, ga v domačem jeziku učiti pisati in brati.

Ker pa v naše šole ne hodijo sami Kranjci, dam otrokom v roko trojo abecedo: slovensko, nemško in francosko, da bomo vsakega v svoji besedi najprej izurili. Potlej pojde dalje, in Kranjec se bo iz francoskega lahko navadil latinsko, laško, špansko; iz nemškega dansko, švedsko, angleško; iz kranjskega hrovaško, srbsko in vse slovensko. Tako bodo naši mladeniči, če bodo pridni, v kratkem znali po vsem svetu pisma pisati in povsod po opravkih hoditi.

Ljubljana, 24. dan grudna 1811.

Iz preteklosti Ljubljane.

1. Ogenj v Krakovem.

(„Ljublj. novice“ 1798, št. 35.)

Nedeljo popoldne ob treh (29. aprila 1798), kadar so ljudje v cerkvah ali na postopanju bili, vstane na naglem ogenj v Krakovem, ribiškem predmestju naše Ljubljane. Pomoč ni mogla zadosti hitro priteči, suhe in lesene strehe in slama so se naprej vnemale, veter vlekel, dvanajst hiš je skoro naenkrat v svetlem plamenu. Mestni, domači in soldatje so komaj polovico Krakovega oteli in mesto obvarovali, kamer je vihar goreče deske nosil. Trideset hiš je zgorelo, devet jih je odkritih, da ni ogenj dalje mogel. Zdaj voščim, da bi zanaprej strehe s ceglom pokrili in hiše pred ognjem varne zidali; če ne, bo cela Ljubljana v vedni nevarnosti zavoljo nekaterih nevarnih koč.

2. Nove svetilke v Ljubljani.

(„Ljublj. novice“ 1798, št. 63.)

Ponedeljek tega tedna (10. sept. 1798) so jeli tukaj v ljubljanskem mestu nova svetila ali lampe ponoči prižigati. Te lampe so po podobi dunajskih storjene, vse ena drugi podobne, iz stekla ali glaža. Stare lampe so v predmestja prenesene. Novih po mestu je veliko več, kakor je starih bilo. En gospod z Dunaja je naše vzel

vse razsvetljenje preskrbeti proti denarju, kakor je z našim mestom zglihhal. Lampe bodo sleherno leto skozi sedem zimskih mesecev gorele vsako noč brez meseca.

3. Ogenj v Trnovem.

(„Ljublj. novice“ 1800, št. 15.)

4. dan tega meseca (aprila) je Trnovo pri Ljubljani pogorelo. Jutrovni veter je bil tako močan, da ni bilo mogoče ognja vstaviti. Čez 70 hiš je vpepelilo, zraven tudi zgornjo ceglenico; le nekaj malega temnatih ali velbanih hiš in kevdrov je ostalo in letó, kar je bilo notri hranjenega. Cerkovna streha je vsa zgorela, vsi zvonovi so poškodovani in bodo mogli preliti biti. Notri po cerkvi je vse potrgano in polomljeno; to so storili ljudje iz dobre volje, ki so jo obraniti hoteli. Farovž ni pogorel... Še dva dni potem je na pogorelišču tlelo, zakaj cela vas je bila večipart lesena, s slamnatimi strehami vsa pokrita, je imela dosti tavžent centov mrve in slame pod strehami in večipart po ispah.

4. Pozna nevihta.

(„Ljublj. novice“ 1800, št. 49.)

28. dan zadnjega meseca (novembra) je bil v Ljubljani strašen grom in četeri tresk; eden od teh četirih žlakov je ubil enega študenta. Trepet in groza sta zagrnila celo mesto.

Opombe.

Ta izbor Vodnikovih pesmi in proze je namenjen širšemu občinstvu jugoslovanskemu. Naravno je torej, da se je radi lažjega umevanja uvedel sedanji pravopis, kakor so priobčevale Vodnikove spise tudi že dozdej šolske čitanke. Besedni zaklad in besedni red sta ostala neizpremenjena. Za podlago je služila Wiesthalerjeva izdaja Vodnikovih izbranih spisov in pesmi.

Ilirija oživljena (str. 17): Poosebljena Ilirija-Slovenija proslavlja slovensko preteklost in preporod slovenstva po Napoleonu, ki je v schönbrunnskem miru 14 okt. 1809 združil Dalmacijo, Istro in slovensko ozemlje do Beljaka in Save v provincijo „Ilirijo“. — **Metula** (Metulum) je po novejših raziskavanjih glavno mesto starih Japodov pri ogulinskem Čakovcu; po Linhartu, Vodnikovem sodobniku, sta bili Metula (Metljé pri Blokah) in Terpa mesti Ilirov v bližini Loža na Notranjskem. **Emona**, važno rimsko mesto na prostoru sedanje Ljubljane. **Skardona**, današnji Skradin ob izlivu reke Krke v severni Dalmaciji, razrušena po Obrihu l. 639. **Branci-Franki**. **Pokópjan** — prebivalec ob Kolpi. **Filip**, macedonski kralj; **Sander** — Aleksander Veliki. **Jeklénice** (str. 24), plavži nad Javornikom. **Cigan**, veliko kladivo; **ješa** (nem. Esse), ogenj; **kota** in **mašélj** — raztopljeno železo v plavžu. V zadnji kitici posnema pesnik udarce kladiv.

Vršac (str. 25), „po Triglavu najvišji snežnik med Bohinjem in Sočo“ (Vodnik).

Kos in brezen (str. 37): **Brézen** = mesec marc.

Moj spomenik (str. 40). **Pevke** (6. kit.) so boginje petja (Muze).

Povedanje od slovenskega jezika (str. 52). Izraze „slovenski“, „Slovenec“ rabi Vodnik za sedanji „slovanski“, „Slovan“. **Moškovija** (53 in drugod) = Rusija; **Severija** = Sibirija; **Pemci** (po nem.) = Čehi.

Kazalo.

	Stran
Predgovor	3
Izbrane pesmi:	
Napitek	16
Ilirija oživljena	17
Dramilo mojih rojakov	21
Zadovoljni Kranjec	22
Jeklénice	24
Vršac	25
Pomlad	27
Vinske mušice	28
Novo leto	29
Napisi:	
Stara pratika	32
Nova pratika	34
Basni:	
Kos in brezen	37
Sraka in mlade	38
Nemški in pa kranjski konj	39
Petelinčka	39
Moj spominek	40
Izbrana proza:	
Životopis	45
Popisovanje Kranjske dežele	46
Povedanje od slovenskega jezika	52
Francozi prvič na Slovenskem	73
Iz „Ljubljanskih novic“	87
Predgovor iz „Kuharskih bukev“	91
Predgovor iz „Pismenosti“	94
Ogovor na učenike. (Iz „Abecede“)	96
Iz preteklosti Ljubljane	97
Opombe	99

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

COBISS 0

00000077428

